

umb

UNIVERZITA
MATEJA BELA

V BANSKEJ BYSTRICI

**POLITICKY MOTIVOVANÁ
EMIGRÁCIA ZO SLOVENSKA
V OBDOBÍ DRUHEJ SVETOVEJ
VOJNY A PO ROKU 1945**

MAREK SYRNÝ

 BELIANUM

POLITICKY MOTIVOVANÁ EMIGRÁCIA ZO SLOVENSKA V OBDOBÍ DRUHEJ SVETOVEJ VOJNY A PO ROKU 1945

MAREK SYRNÝ

BANSKÁ BYSTRICA 2025

Politicky motivovaná emigrácia zo Slovenska v období druhej svetovej vojny a po roku 1945

Učebné texty

Autor:

© doc. PhDr. Marek Syrný, PhD.

Recenzenti:

Dr.h.c. doc. PaedDr. Karol Janas, PhD., univ. prof.
PhDr. Marian Uhrin, PhD.

Grafická úprava:

Ivan Kocák

Vydavateľ:

Belianum. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici

ISBN 978-80-557-2278-8

EAN 9788055722788

<https://doi.org/10.24040/2025.9788055722788>

Táto publikácia je šírená pod licenciou Creative Commons Attribution-NoDerivatives 4.0 International Licence CC BY-ND (uvedenie autora - bez odvodeného obsahu).

Obsah

Predslov	7
I. SLOVÁCI V DRUHOM ČESKOSLOVENSKOM ODBOJI	
1. <i>Rozpad Česko-Slovenska, vznik Slovenského štátu a príčiny protirežimných nálad v slovenskej spoločnosti</i>	11
2. <i>Odchody do emigrácie a Slováci v zahraničnom odboji</i>	17
3. <i>Vojenské štruktúry a bojové skupiny československého exilu – zahraničná armáda a partizáni</i>	23
3.1 Poľsko	24
3.2 Francúzsko	25
3.3 Veľká Británia	26
3.4 Blízky Východ a severná Afrika	28
3.5 Sovietsky zväz	28
3.6 Slováci v partizánskom hnutí v ZSSR a v Taliansku	31
4. <i>Vzťah domáceho a zahraničného odboja</i>	33
4.1 Domáci odboj	33
4.2 Pomoc pri útekoch do zahraničia a spravodajstvo pre zahraničný odboj	36
4.3 Diverzné a sabotážne akcie, paravýsadky	38
4.4 Slovenské národné povstanie	39
II. SLOVENSKÝ POVOJNOVÝ A PROTIKOMUNISTICKÝ EXIL	
1. <i>Ľudácka emigrácia z roku 1945</i>	47
1.1 Motívy povojnovej emigrácie	47
1.2 Únikové trasy i nedobrovoľné návraty	49
1.3 Osobnosti, organizácie a aktivity	51
2. <i>Pofebruárová emigrácia po komunistickom prevrate roku 1948</i>	55
2.1 Nastolenie komunistického režimu a úteky na Západ	55
2.2 Studenovojský kontext	58
2.2 Personálne a organizačné zabezpečenie	63
2.3 Vnútorné rozpory a limity odbojových aktivít	68
Použitá a odporúčaná literatúra	70

Predslov

Fenomén politicky motivovanej emigrácie, t.j. vystáhovalectva zapríčineného nejakou formou neslobody či perzekúcie resp. víziou lepšieho naplnenia svojich politických ideálov v inej krajine s iným politickým zriadením, nie je v dejinách ľudstva ničím novým či prekvapujúcim. Tak, ako by sme našli skôr ojedinelé prípady v staroveku či stredoveku, s politizáciou nás v novoveku a najmä v 19. a 20. storočí (vzostup nacionalizmu či politického radikalizmu idúc ruka v ruke s rozvojom dopravy a prenosu informácií) dochádzalo omnoho častejšie k početným presunom obyvateľstva z politických dôvodov. Najmä v minulom storočí zaznamenal fenomén politicky motivovanej emigrácie, ktorú môžeme zjednodušene nazývať aj ako exil, doslova „boom“. Spôsobili to najmä územné a politické zmeny zapríčinené dvomi svetovými vojnami, represívnymi režimami komunistického či fašistického/nacistického typu (a ich autoritárskymi derivátmi), resp. špecifickými prejavmi Studenej vojny.

Ani v slovenskom prípade nemusíme chodiť pre príklady politicky motivovanej emigrácie z krajiny príliš ďaleko. Prvých politických emigrantov nachádzame už v 17. storočí v súvislosti s prebiehajúcou rekatolizáciou. Jej nositeľmi boli najmä evanjelickí duchovní, ktorí sa pred nevôľou vtedajšieho rakúskeho režimu uchýľovali do protestantského zahraničia, kde mohli slobodne pôsobiť. S čiastočne podobným náboženským zafarbením sa stretávame aj pri emigrácii zo Slovenska (Horného Uhorska) do nížinatých oblastí Dolného Uhorska v 18. a 19. storočí. Aj tu, okrem ekonomickej motivácie lepších životných podmienok, zohrávala svoju nemalú úlohu túžba po slobodnejšom náboženskom živote, ktorý bol sľubovaný zemepánmi v snahe získať nových poddaných na vyľudnených oblastiach nedávnej tureckej okupácie. A hoci o masovom vystáhovalectve zo Slovenska (Horného Uhorska) v druhej polovici 19. storočia a pred prvou svetovou vojnou, najmä do ekonomicky lukratívnych Spojených štátov amerických, môžeme hovoriť ako o emigrácii z prioritne sociál-

no-hospodárskych príčin, ani tu nemožno zabúdať na to, že niektorých motivovala aj vízia nacionálne a spoločensky slobodnejšieho života ako v podmienkach Uhorska.

Zjavným prelomom vo vývoji politicky motivovanej emigrácie sa stala prvá svetová vojna. Počas nej sa vytvoril v Dohodových štátoch prvý organizovaný exil z českých krajín a zo Slovenska. Pravda, s jasne výraznejším českým zastúpením. Pritom Slovensko nereprezentuje iba emblematická osobnosť Milana Rastislava Štefánika v politickom vedení československého zahraničného odboja, ale aj stovky Slovákov, ktorí dezertovali z radov rakúsko-uhorskej armády a dobrovoľne sa prihlásili do radov československého exilového vojska. Ale v súvislosti s prvou svetovou vojnou resp. s dôsledkami ktoré priniesla, nemôžeme zabúdať ani na povojnovú politickú emigráciu protičeskoslovenského zamerania prívržencov uhorskej línie slovenskej politiky, reprezentovaných napr. Františkom Jehličkom (Jehlicskom).

Nás bude v nasledujúcom texte zaujímať najmä otázka neskoršej politicky motivovanej emigrácie. Čiže exilu zo Slovenska v prípade príslušníkov II. československého odboja v období druhej svetovej vojny a v povojnovom období po roku 1945, reflektujúc osudy tzv. ľudáckej (bývalí politici a prívrženci Slovenského štátu) a poferuárovej emigrácie (exil protikomunistickej a pročeskoslovenskej orientácie). Z praktického hľadiska – keďže majú tieto učebné texty slúžiť najmä ako pomôcka pri vyučovaní predmetov *Politický exil zo Slovenska v rokoch 2. svetovej vojny* a *Protikomunistický exil zo Slovenska v rokoch studenej vojny* – sa budem v nasledujúcich textoch zameriavať na tie aspekty a dimenzie spomínaných exilov, na ktorých sú zacielené aj uvedené predmety. V otázke predmetu výučby sa zameriam najmä na politickú emigráciu vytvárajúcu politické exilové štruktúry disponujúce vlastnými organizáciami, politickými reprezentáciami a programami, politicky motivovaným konaním a mocenskými ambíciami. Čiže na emigrantské skupiny či hnutia, ktoré vytvárali identifikovateľné štruktúry a aktivity zacielené na návrat do vlasti prostredníctvom odstránenia politického režimu, kvôli ktorému utekali z vlasti. Z tohto dôvodu sa preto nebudem zvlášť zaoberať napr. emigráciou Židov zo Slovenska v rokoch druhej svetovej vojny či množstvom individuálne motivovaných odchodov do zahraničia v sledovanom období, aj keď boli nepochybne politicky motivované. Sledovaním „neorganizovanej“ politickej emigrácie by sa matéria horeuvedených vyučovaných predmetov neúmerne rozšírila a fragmentalizovala. Z podobných príčin zacielenia iba na druhovojnový či povojnový exil zo Slovenska ukončím svoj opis sledovania osudov politicky motivovanej emigrácie zo Slovenska v 60. rokoch 20. storočia a už nebudem rozpracovávať problematiku protikomunistickej emigrácie po

roku 1968. Tá už mala diametrálne iné zloženie, rozsah, organizačné štruktúry, program a aktivity ako predošlé mnou sledované exily.

Na konci každej kapitoly sú umiestnené základné úlohy, ktorých zodpovedaním si študent opakuje a overuje rozsah svojich vedomostí z prečítaného textu.

Predložené učebné texty prioritne vychádzajú z už zverejnených autorových textov k problematike slovenského odboja v rokoch II. svetovej vojny a politickej emigrácie po roku 1945 resp. 1948, založených na exploatácii desiatok zbierok dokumentov, monografií, zborníkov i samostatných štúdií či článkov. Ich základný výber je obsiahnutý na konci publikácie, aby tak pomohol študentom v zorientovaní sa v pramennej základni skúmanej problematiky.

I. Slováci v druhom československom odboji

1. Rozpad Česko-Slovenska, vznik Slovenského štátu a príčiny protirežimných nálad v slovenskej spoločnosti

Keď 14. marca 1939 vznikol samostatný Slovenský štát, bolo už niekoľko mesiacov jasné, že nebude ani demokratickým a ani nezávislým štátom. Práve naopak. V období po Mnichovskej konferencii sa ako v českých krajinách, tak najmä na Slovensku, ktoré dominantne ovládla HSĽS, začal budovať autoritatívny režim. Nástup novej moci na Slovensku bol sprevádzaný takmer okamžitým zákazom činnosti ľavicových a židovských strán. A v novembri 1938 sa aj ostatné politické strany museli dobrovoľne-nasilu zjednotiť, či skôr rozplynúť v HSĽS. Prechod k totalitnému režimu postupne napredoval ďalej – už v decembri 1938 došlo k voľbám jednotnej kandidátky a vytvoreniu nedemokratického snemu, neskôr v ústave z júla 1939 k uzákonneniu HSĽS ako jedinej politickej reprezentantky slovenského národa. A napokon bol prijatý aj vodcovský systém moci, nivelizovaná úloha parlamentu, či úplne odbúraný akýkoľvek politický resp. verejný názorový pluralizmus. Do toho prišlo najskôr iba slovné pranierovanie bývalých vládnych strán a ich politických línií, protizidovská, protidemokratická a protičeskoslovenská propaganda, nútené vystaňovanie väčšiny Čechov zo Slovenska či mocenské riešenie protirežimných nálad v evanjelickej cirkvi. Protinacisticky a protifašisticky ladenú politiku medzivojnového Československa vystriedala miestami až bezbrehá kolaborácia s nemeckým agresorom, vrátane účasti na ťažení proti slovenskému Poľsku a najmä proti Sovietskemu zväzu.

Pre vytvorenie vhodného podhubia pre aktívny odpor voči pronacistickému ľudáckemu režimu na Slovensku však spočiatku neboli príliš vhodné podmienky. Slovenský štát na prvý pohľad nemal veľmi prečo vzbudzovať o rozhodujúcej väčšiny svojho obyvateľstva obavy či nesúhlas. Ľudácka politika, ktorá ho takmer totalit-

ne ovládala, bola pre mnohých vcelku prijateľnou zmesou slovenského tradicionalizmu, nacionalizmu, kresťanstva a dôrazu na rodinný život, konfrontovaného s ideami formovania „nového človeka“ a nacionalistickej „duchovnej revolúcie“. Na jednej strane sa kládol dôraz na dodržiavanie zásad kresťanského života, kolektívneho správania a pracovitosti. Na strane druhej sa vyzývalo k radikálnemu vysporiadaniu sa s nepriateľmi národa a jeho „škodcami“. Toto všetko sa odohrávalo na pozadí počiatkovej eufórie so zrodu štátu, ktorý sprevádzala zakladateľská budovateľská nálada a tomu prispôsobená oficiálna propaganda. Obraz Slovenska ako ostrova pokoja v rozbúrenom mori vojnovej Európy sa miešal s víziou víťazného Slovenska po boku zvíťazenej Nemecka. „Dobrá náladu“ prirodzene umocňovali tradičné štátne rituály ako oslavy vzniku štátu, prvomájové oslavy, demonštrácie, prehliadky a pod. Ľudácka propaganda (podobne ako neskôr komunistická) umne „útočila na libido“ každej jednej základnej spoločenskej skupiny: vyzdvihovala potrebnosť a postavenie v spoločnosti zvlášť slovenského roľníka, robotníka, vojaka... čím spolu s materiálnym vyjadrením tohto záujmu (mzdy, dávky, úľavy...) dávala svojim obyvateľom pocit, že novému režimu práve na ich šťastí záleží... Na druhej strane ale v praktickom živote prebiehalo klasické deformovanie ideálu čistej, pracovitej a nikomu neubližujúcej slovenskej pospolitosti, vedenej svojou múdrou ľudáckou štátnou elitou. „Krivenie charakterov“ spôsobovala ako arizácia, tak aj neúmeraná spoločenská kariéra, korupcia a stranícky nepotizmus. Postupne tak prichádzalo k „vytriezveniu z krásneho sna“. S postupom vojny sa totiž znásobovali problémy každodenného života, najmä materiálne strádanie, perzekúcie a ohrozenie života, majetku atď. pre mnohé skupiny obyvateľstva, či celkovo pre slovenskú spoločnosť a štát.

Zatiaľ čo pre väčšinovú spoločnosť sa nemusel zdať fašizoidný ľudácky režim nijak radikálne obmedzujúci či negatívny (spočiatku vojna zasahovala do života ľudí iba málo, bojovalo sa mimo Slovenska, hospodárstvo rástla vďaka vojnovj konjunktúre, represie stíhali najmä Židov...), to, čo väčšine obyvateľstva v takej či onakej miere začalo najskôr vadiť, bola podriadenosť nemeckým záujmom. Tá sa na Slovensku presadzovala či už prostredníctvom relatívne početnej 128 tisícovej menšiny tzv. karpatských Nemcov (cca 5% obyvateľstva), resp. prostredníctvom nacistického vyslanectva či priameho a nepriameho veľmocenského tlaku Berlína. Už po Mníchovskej dohode sa spoločenská pozícia domácich Nemcov (vďaka vplyvu nacistického Nemecka) neúmerne posilnila, pričom už pri prvej autonómnej Tisovej vláde mali svojho špeciálneho zástupcu (predseda *Deutsche Partei* Franz Karmazin) na úrovni ministra. To sa odrazilo aj v úlohe nemeckej menšiny a jej vedúcich predstaviteľov

1. Rozpad Česko-Slovenska, vznik Slovenského štátu a príčiny protirežimných nálad v slovenskej spoločnosti

ako akýchsi „kontrolórov“ a „prevodovej pády“ záujmov Berlína voči slovenskej vláde. Postupne sa v spravodajsko-bezpečnostných hláseniach slovenských orgánov preto objavujú informácie o zjavnom napätí medzi miestnymi Nemcami a Slovákmi. Vyplývalo to najmä z pocitu „nadradenosti“ Nemcov nad Slovákmi v „gigantickom boji Nemecka za záchranu európskej civilizácie“ počas vojny. Inak povedané, Slováci mali svoj štát a dosť nedobre niesli jeho nesuverénne postavenie, personifikované napr. zasahovaním miestnych Nemcov do výkonov slovenských orgánov, tlakom vykonávaným voči slovenským inštitúciám a pod.

Ďalším faktorom všeobecne negatívneho vnímania nemeckého tútorstva nad Slovenskom sa stala ekonomická oblasť. Ľudáci sa nazdávali, a propagandisti o tom masívne presviedčali obyvateľstvo, že zbavením sa židovského či českého vplyvu v spoločnosti na Slovensku sa prostriedky „národného bohatstva“, ktorými predtým tieto skupiny obyvateľstva disponovali, dostanú automaticky do rúk „slovenského podnikateľa, živnostníka, roľníka...“. A samozrejme, pod kontrolu nového štátu. Smutným zistením aj pre ľudácky režim bolo, že „zlaté vajcia“ slovenskej ekonomiky (strategické podniky ako železiarne, zbrojárne, ropný priemysel či dokonca drevárske kombináty) sa dostali pod nemeckú kontrolu. Predošlú dominanciu českého, židovského či zahraničného kapitálu v priemysle tak vystriedala jednoznačná hegemónia obrovských nemeckých koncernov.

Postupom času však, ako začalo nacistické vojnové napredovanie „strácať dych“ a dostalo sa do opačnej pozície vojnového „psanca“, zmenila sa prirodzene aj hospodárska pozícia Slovenska. Už sa iba v malej miere dbalo na jeho ekonomické záujmy a na aktuálnosti stratila aj snaha prezentovať ho ako ideál štát malého národa pod nacistickou ochranou. Ako ubúdali zdroje v prospech nemeckej a slovenskej armády, čiže jednoducho v prospech Hitlerovej vojny, a ceny nedostatkových komodít (ktorých stále pribúdalo) rástli na čiernom trhu do závratných výšok, otupovala sa predošlá dobrá nálada. Zrazu sa vojna stávala výsostne nepopulárnou, trvajúcou príliš dlho a bez zjavného termínu ukončenia. A o očakávaniach, či ešte vôbec bude víťazná, ani nevraviac...

Aj keď ľudácky režim sa mohol zdať väčšine obyvateľstva Slovenska v prvých rokoch vojny vcelku prijateľný či znesiteľný, existovali aj väčšie skupiny takým či onakým spôsobom „menšinového“ obyvateľstva, ktoré si ľudácky režim zámerne postavil proti sebe svojou represívnou politikou. Keďže v prípade ľudáckeho režimu šlo o vyhranene nacionalistickú formu politického systému a praxe, prepleteného starším konzervatívnym katolicizmom a tradicionalizmom a o slovo sa vehementne

hlásiacim slovenským fašizmom až nacizmom, prirodzeným „terčom“ verejného vytesňovania sa stali Židia a Česi.

Židia doplatili na novom režime uvoľnený tradičný slovenský antisemitizmus, ktorý bol zradikalizovaný prívržencami nacistického riešenia židovskej otázky, najmä z radov polovojskej straníckej „armády“, *Hlinkovej gardy*. Ale aj postoj väčšinovej slovenskej populácie k Židom je vo všeobecnosti prinajmenšom „smutný“. Nielen, že sa ozývali iba veľmi sporadicky hlasy proti vytesňovaniu Židov zo spoločenského a hospodárskeho života, resp. nielen, že skupina radikálov tento proces fanfarónsky víťala a podporovala. Ale čo je najzarážajúcejšie, je „mlčanie“ a ľahostajnosť drvivej väčšiny slovenského národa, vrátane predstaviteľov protilúdackej opozície. K istej zmene postoja spoločnosti k Židom paradoxne došlo, až keď sa väčšina z nich už nedalo pomôcť. Po deportáciách do nacistami okupovaného Generálneho gubernátu v roku 1942 prišlo Slovensko o 2/3 svojej približne 90 tisícovej židovskej populácie. Voči zmienkam o obnovení deportácií Židov v roku 1943 sa zdvihla výrazná kritika. Tentoraz dokonca od samotnej katolíckej hierarchie, na ktorej podpore si režim výrazne zakladal. Istá miera antisemitizmu však nikdy úplne nevymizla, ani v radoch odboja, ktorý plne nechápal tragiku osudu slovenských Židov. Židia sa v radoch odboja výraznejšie objavovali najmä v osudovom roku 1942, kedy sa relatívne často objavovali v komunistických protopartizánskych skupinách, ktoré im poskytovali čiastočnú nádej úniku pred deportáciami. V neskoršom období Židia odboj podporovali, najmä materiálne, logisticky, ako lekári v partizánskych skupinách a podobne. Ale vzhľadom k prílišným stratám v deportáciách i kvôli represívnosti režimu a negatívnemu nastaveniu spoločnosti voči nimi sa prirodzene do umierania v ozbrojenom odboji už príliš „nehrnuli“. To im bolo občasne nešťastne vytykané aj samotným odbojom.

Zatiaľ čo antisemitské názory boli v slovenskej spoločnosti staršieho dáta a možno ich v istom kontexte považovať za „prirozené“, averzia voči Čechom na Slovensku bola samozrejme novšia, takpovediac „čerstvá“. Do značnej miery súvisela so supremáciou Čechov v prvej Československej republike a s tým, že desaťtisíce ich prichádzalo po roku 1918 na Slovensko ako úradníci, štátni zamestnanci (železničiar, žandári...). A okrem pozitívneho „rozbiehania“ modernej štátnej správy, vedy, školstva či zdravotníctva boli tiež vnímaní neskôr ako tí, ktorí zaberajú pracovné miesta domácim Slovákom. Obrazne propagandisticky povedané, oberali Slovákov o „našu skyvu chleba“. Preto je možné tvrdiť, že podobne ako pri židovskej otázke, aj radikálne ľudacke riešenie tzv. českej otázky vo forme vysťahovania prevažnej časti Čechov zo Slovenska sa stretalo v širších ľudových vrstvách skôr s podporou,

1. Rozpad Česko-Slovenska, vznik Slovenského štátu a príčiny protirežimných nálad v slovenskej spoločnosti

ako s odmietaním. Na druhej strane je však zrejmé, že pohľady na odchádzajúcich Čechov, ako priekopníkov moderného Slovenska, vyvolávali v radoch odporcov režimu ešte väčšiu odhodlanosť pomstiť túto nespravodlivosť. Nehovoriac samozrejme o náladách v radoch samotných Čechov, ktorí tu už mali svojich slovenských partnerov a rodiny, resp. získali úradné výnimky a mohli ostať na Slovensku. Veľká časť z nich sa takým či onakým spôsobom prirodzene zapojila do aktivít protilúdáckeho a protinacistického, resp. pročeskoslovenského odboja. Vo všeobecnosti tak možno povedať, že Česi, ktorí mohli ostať na Slovensku, sa stali v prvých rokoch režimu najprirodzenejšími a pomerne najpočetnejšími predstaviteľmi a iniciátormi odboja.

Ľudácky režim ale voči sebe nestaval iba „nepriateľské“ národnosti a rasy ako Židov či Čechov, ale aj inak politicky orientované skupiny vlastného obyvateľstva. A zďaleka nie iba zjavných odporcov režimu typu komunistov či „Čechoslovákov“. Ale aj relatívne indiferentné skupiny a osoby, ktoré doplatili na nedemokratické poriadky v štáte. Hoci oficiálne režim deklaroval tiež zachovanie širokých občianskych slobôd, vo fašizoidnom slovenskom režime to malo prirodzene svoje obmedzenia, po ktorých sa mohlo siahnuť vždy, keby bola ohrozená stabilita režimu a „poriadok“ v štáte. A kedy je vhodné obmedziť či úplne zakázať niektorým občanom či skupinám občanov ich základné práva, teda je ich konaním ohrozený štát, o tom rozhodovali svojvoľne najvyššie štátne orgány ľudáckeho režimu prostredníctvom Ministerstva vnútra a jeho bezpečnostných orgánov. Aj župné či okresné úrady mali možnosť internovať nepohodlné osoby v *Zaistovacom tábore v Ilave*, zakaždým, keď mali dojem, že „rušia verejný poriadok“, „kresťanské mravy“ či ohrozujú „budovanie štátu“. V zaistovacej väzbe mohli politicky nespoľahliví občania zostať aj po odpykaní si štandardného súdom vymeraného trestu, keď „hrozilo“ nebezpečenstvo, že by mohli pokračovať vo svojej režim podkopávačskej činnosti. A mnohí tak trávili v ilavskej cele celé roky iba preto, lebo ich režim alebo jeho regionálne orgány vyhodnotili ako potenciálne štátnobezpečnostné nebezpečenstvo. A zďaleka nešlo iba o komunistov či politicky sa angažujúcich Židov, demokratov a pod. Je iba samozrejmé, že ľudácky režim takto proti sebe popudzoval nielen samotných internovaných a postihovaných, ale aj ich širšie rodinné zázemie, ktoré takým či onakým spôsobom na svojvôľu režimu doplácali.

Aj na základe počtu režimom postihnutých politických odporcov (bez ohľadu na to, či šlo o reálne obvinenia, či iba „preventívne“ obvinenia), môžeme si vytvoriť istý obraz o početnosti a štruktúre represí i protirežimných prejavov. Do konca roku 1943 môžeme celkový počet politicky motivovaných represí ľudáckeho režimu odhadnúť na viac ako 3000 osôb. K tomu však treba pripočítať ešte stovky

menších politických deliktov (ohováranie predstaviteľov režimu či spojencov, počúvanie nepriateľského rozhlasu, šírenie poplašných správ...) riešených u regionálnych súdov. Asi tretinu odsúdených tvorili príslušníci komunistickej strany, resp. jej podporovatelia. Gros zvyšných politických represíí predstavoval postih za všeobecnú protirežimovú propagandu, najmä v prvých mesiacoch režimu početnejšie promadařské aktivity, podpora zahraničného československého odboja, pročeskoslovenská a prosovietska agitácia či protinemecká propaganda. V roku 1943 sa už potom objavujú aj postihy za partizánsku činnosť či iné ozbrojené formy odboja, čo je však trocha iná, neskoršia fáza režimu a odporu voči nemu.

ÚLOHA:

Vysvetlite hlavné príčiny protirežimných nálad na Slovensku a motívy odchodov do emigrácie po vzniku Slovenského štátu.

2. Odchody do emigrácie a Slováci v zahraničnom odboji

Nie všetci občania a politici v Čechách, na Morave i na Slovensku boli ochotní zmieriť sa so stavom po zániku Československej republiky. Mnohí sa rozhodli radšej emigrovať do štátov bojujúcich proti Nemecku a odtiaľ sa usilovali obnoviť československý štát. Okrem politikov, ktorí boli významnými reprezentantmi protinemeckej politiky medzivojnového Československa a očakávali rozpútanie vojny, porážku Nemecka a presadenie anulovania pomníčkovského vývoja, to boli predovšetkým českí a v menšej miere aj slovenskí dobrovoľníci odhodlaní v zahraničí, keďže domáce pomery im to neumožňovali, bojovať proti nemeckému agresorovi. Ešte pred rozpadom Česko-Slovenska sa už nachádzal v zahraničí z významnejších slovenských politikov napr. bývalý československý premiér Milan Hodža, československé vyslanectvo v Paríži viedol Štefan Osuský a vo Washingtone Vladimír Hurban. V prvých mesiacoch po zániku Česko-Slovenska a vzniku Slovenského štátu odchádzajú do exilu z ďalších významnejších politikov tiež posledný predseda Slovenskej národnej strany Ján Paulíny-Tóth, popredný komunistický predstaviteľ Vladimír Clementis, sociálny demokrat Ján Čaplovič, ba dokonca aj vedúci tlačového odboru slovenskej autonómnej vlády a Slovenskej tlačovej kancelárie ľudák Peter Prídavok a mnohí ďalší. Z významnejších slovenských vojenských predstaviteľov odišiel do exilu (po svojom odsunutí na nevýznamnú pozíciu v tvoriacej sa slovenskej armáde) jediný slovenský generál a stúpenec československej idey Rudolf Viest a po roztržke s ministrom obrany Ferdinandom Čatlošom aj veliteľ slovenského letectva Ján Ambruš. Aj u iných slovenských vojakov sa pri motívoch ich útekov do exilu neprejavovali iba politické, ale niekedy aj osobné pohnútky. Všeobecne však do exilu odchádzalo iba veľmi málo slovenských dôstojníkov, lebo novovznikajúca slovenská armáda im umožňovala omnoho lepší kariérny rast a zabezpečenie, ako prípadná služba v neistom exile. K tomu sa pridávali tiež negatívne skúsenosti s presadzovaním čechoslovakizmu a centralizmu v medzivojnovnej armáde a spoloč-

nosti (zastúpenie Slovákov v dôstojníckom zbore pred rokom 1938 predstavovalo iba 3–4 %), a bezproblémové prijímanie bývalých československých dôstojníkov do služieb slovenskej armády bez ohľadu na ich predošlé politické postoje. Tým sa ich príčiny prípadného vstupu do služieb tvoriaceho sa exilu výrazne minimalizovali, na rozdiel od mnohých českých dôstojníkov, ktorí (okrem rozhodujúceho faktu okupácie vlasti) nemali v protektorátnom Vládnom vojsku veľké existenčné perspektívy. A aj preto sa pre nich exil stal vhodnejšou alternatívou. O niečo lepšia situácia, ako v prípade slovenského dôstojníckeho zboru, bola u nižšie postavených vojakov slovenskej armády. Tí výraznejšie odchádzali do zahraničia, aby sa tu zapojili do boja proti Nemecku v očakávanej budúcej vojne. Prejavilo sa to už v prípade útekov do Nemeckom ohrozeného susedného Poľska. Značný ohlas mala najmä dezercia 8 pilotov na 4 lietadlách do Poľska 7. júna 1939.

Pôsobenie slovenských a českých politikov a vojakov v zahraničí bolo zložité, menilo sa podľa toho, ako sa menil vývoj udalostí počas II. svetovej vojny. Najkomplikovanejšie bolo obdobie od rozpadu Česko-Slovenska do vypuknutia vojny, lebo štáty pripravujúce sa na vojnu proti Nemecku neboli ešte príliš ochotné oficiálne podporovať organizovanie a činnosť československých exilových politických a vojenských predstaviteľov a skupín. Výrazný obrat nastal až po napadnutí Poľska a začatí vojnových bojov, keď Poľsko, Francúzsko, a neskôr tiež aj Veľká Británia začali jednoznačnejšie podporovať vojenské a postupne aj politické aktivity československého exilu.

Najväčšia časť politikov našla azyl v Paríži a po porážke Francúzska v Londýne. Počiatky československého odboja vo Francúzsku sú späté s osobou **Štefana Osuského**, najvýznamnejšieho Slováka v dovtedajších československých diplomatických službách. Po odchode hlavnej mocenskej garnitúry medzivojnového Československa (vrátane bývalého prezidenta Edvarda Beneša a premiéra Milana Hodžu) do exilu resp. do úzadia po Mníchovskej dohode, najvýraznejšími nositeľmi československej štátnosti po rozbití Československa a vzniku Protektorátu resp. Slovenského štátu sa stali viacerí československí vyslanci. Tí odmietli odovzdať svoj úrad do nemeckých rúk a ich legácie sa stali prvými strediskami československého zahraničného odporu. Vďaka dvojtvárnej politike protinemecky orientovaných krajín a veľmocí (ako napr. Francúzsko a Veľká Británia), ktoré na jednej strane uznávali faktické rozdelenie Československa a nástupníctvo nových štátnych správ, ale na strane druhej nechávali pôsobiť na svojom území aj československé veľvyslanectvá a vyslanectvá, sa do popredia tvoriaceho sa odboja dostávajú aj Slováci vedúci tieto legácie. Okrem Štefana Osuského, na vtedy najvýznamnejšom poste v Paríži, to bol Vladimír Hurban v USA či

2. Odchody do emigrácie a Slováci v zahraničnom odboji

Juraj Slávik v Poľsku. Štefan Osuský, ktorý už 15. marca 1939 rokoval s francúzskym ministerstvom zahraničných vecí o neuznaní okupácie Československa a 16. marca 1939 odmietol odovzdať legáciu nemeckému veľvyslancovi, bol minimálne do novembra 1939 (vznik Československého národného výboru) resp. až do porážky Francúzska v lete 1940 najdôležitejšou osobnosťou celého československého zahraničného odboja. Osuský ako prvý organizoval zahraničný odboj na francúzskej pôde, viedol a sprostredkúval všetky rokovania a dohody medzi československým odbojom v zahraničí a francúzskou stranou a väčšinu z nich aj sám inicioval. 21. marca 1939 spolu s reprezentantmi početnej krajanskej komunity vo Francúzsku vytvoril **Ústredný výbor zahraničnej akcie**. Pár dní na to začal vychádzať aj prvý exilový odbojový časopis *Československé správy* premenovaný koncom apríla 1939 na *Česko-Slovenský boj*. Osuský sa najvýznamnejšie pričínal aj o splnenie dvoch základných úloh v počiatočnom období odboja vo Francúzsku – uznanie štatútu československých občanov pre emigrantom z bývalého Československa (de facto potvrdenie idey continuity Československa) a na základe toho možnosť vytvorenia československej zahraničnej armády. Po komplikovaných a zdĺhavých rokovaniach, uľahčených po vypuknutí vojny medzi Francúzskom a Nemeckom, Osuskému sa podarilo u francúzskej vlády presadiť obe tieto hlavné odbojové požiadavky. Nebol však už úspešný pri dosiahnutí francúzskeho súhlasu s oficiálnym uznaním exilovej československej vlády. Svoj podiel na tomto nezdare majú ale aj politici okolo Edvarda Beneša, ktorí v novembri 1939, pre francúzsky odpor voči kandidatúre Beneša v navrhovanej exilovej vláde, radšej preferovali uznanie neplnohodnotného **Československého národného výboru** (ČSNV) na čele s lidovcom Janom Šrámkom, ale so zastúpením Beneša a rozhodujúcim vplyvom jemu blízkych exilových osobností. Bývalý predmníchovský československý prezident **Edvard Beneš** sa jednoznačne dostal na čelo zahraničného odboja až po páde Francúzska a presune odbojového centra do Londýna. Krátko po príchode československých exilových reprezentantov z porazeného Francúzska do Veľkej Británie sa ČSNV rozhodol od 21. júla 1940 ustanoviť **dočasné štátne zriadenie Československej republiky**, ktoré mal predstavovať exilový **prezident, vláda** a **Štátna rada** (ako kvázi exilový parlament, tu však majúci skôr iba poradnú funkciu pre prezidenta Beneša). Plného uznania československej vlády a jej exilového zriadenia Veľkou Britániou sa však Edvardovi Benešovi a jeho okoliu dostalo až 18. júla 1941, krátko potom, čo tak urobil Nemeckom napadnutý Sovietsky zväz. Hlavným odbojovým cieľom prezidenta Beneša a celého exilového československého odboja sa stalo medzinárodnopolitické odčinenie Mníchovskej dohody – čiže obnovenie československého štátu v jeho pôvodných hraniciach.

Vo Veľkej Británii sa po etablovaní československého odboja vedeného Edvardom Benešom jemu a jeho blízkym spolupracovníkom tiež podarilo konkurujúceho a opozične ladeného Štefana Osuského výrazne znechutiť a dostať na perifériu odbojovej akcie. Podobne je Edvard Beneš úspešný aj pri eliminácii opozičnej akcie ďalšieho významného exilového odbojového Slováka, bývalého premiéra **Milana Hodžu**. Ten sa v roku 1939 v exile politicky aktivizoval aj na základe výrazného vstupu Beneša do exilovej akcie a obáv z jeho politických koncepcií. Okrem principiálnym rozdielom v názoroch na riešenie česko-slovenskej otázky (Hodža bol za federáciu, Beneš presadzoval centralizmus a čechoslovakizmus), Milan Hodža presadzoval pomerný stranický princíp pri obsadzovaní postov v exilových orgánoch. To by znamenalo, že Hodžova agrárna strana a Slováci by mali výraznejšie zastúpenie, než ako im prislúchalo v systéme presadeným prezidentom Benešom a jeho okolím, založenom na osobnostnom princípe, umožňujúcom nominovanie Benešovi blízkych českých a slovenských odbojových osobností. Milan Hodža sa, nie celkom neoprávnené, staval pred britskými a francúzskymi úradmi do pozície vodcu a najreprezentatívnejšieho predstaviteľa odbojových Slovákov nielen v exile, ale aj na Slovensku. Pritom sa nazdával, že reprezentuje tiež názory protinemecky naladených umiernených ľudákov (reprezentovaných napr. veľvyslancom vo Vatikáne Karolom Sidorom), ktorí podľa neho akceptujú povojnové obnovenie Československa, ale iba vo federalizovanej podobe. Milan Hodža stál v novembri 1939 v Paríži dokonca za vznikom **Slovenskej národnej rady** (SNR), ktorá sa prezentovala ako jediný oprávnený reprezentant odbojového Slovenska pred demokratickými západnými veľmocami. Okrem Hodžu ako predsedu, významnejšími členmi parížskej SNR bol ešte bývalý predseda Slovenskej národnej strany Ján Paulíny-Tóth, bývalý slovenský veľvyslanec v Poľsku a Sidorov stúpenec Ladislav Szathmáry (prešiel k odboju po napadnutí Poľska), či bývalý tlačový šéf autonómnej slovenskej vlády Peter Prídavok. Napriek značnej snahe sa Hodžovi, rovnako ako Benešovi resp. ich politickému okoliu, nepodarilo pre odbojovú akciu získať Karola Sidora, ktorý bol považovaný za najreprezentatívnejšieho protinemecky ladeného ľudáka. Hodža a ním vedená SNR požadovali od exprezidenta Beneša a ním ovplyvňovaného ČSNV, okrem akceptácie a deklarovania federalizácie povojnového Československa, aj primerané a reprezentatívne zastúpenie Slovákov v ČSNV, predpokladajúc výber slovenských predstaviteľov z činiteľov SNR resp. jej rozhodnutím. Ich politické stanoviská, najmä v slovenskej otázke, podporoval v Paríži ako Hodžovi názorovo blízky Štefan Osuský, ale napr. aj slovenský komunista Vladimír Clementis, ktorý bol vlastnou stranou „exkomunikovaný“ za kritiku paktu Ribbentrop–Molotov. Hodža a Osuský sa s Benešom a jeho

2. Odchody do emigrácie a Slováci v zahraničnom odboji

spolupracovníkmi tiež nezhodli ani na náhľadoch na zahranično-politickú koncepciu exilového odboja. Obaja boli, na rozdiel od Beneša, výrazne antikomunisticky zameraní a odmietali akúkoľvek hlbšiu spoluprácu s totalitným Sovietskym zväzom. Orientovali sa iba na spoluprácu s demokratickými západnými veľmocami a v náhľadoch na optimálne povojnové zaistenie bezpečnosti Československa presadzovali vytvorenie širšej stredoeurópskej federácie ako hrádze proti tlakom a agresii zo strany Nemecka i Sovietskeho zväzu. O vytvorenie poľsko-československej federácie sa do roku 1942 resp. 1943 snažili aj Edvard Beneš a exilové československé štátne orgány, ale napokon pre odpor Moskvy dali pred týmito plánmi prednosť spojenectvu so ZSSR, ktoré sa im javilo ako lepšie východisko pre povojnové obdobie. Okrem výraznej podpory v krajanskej komunite, protibenešovsky zamerané aktivity Hodžu a SNR boli posilňované aj vytvorením opozične ladenej skupiny českých exilových politikov organizovaných v Českej národnej rade. V januári 1940 tieto dve organizácie pod predsedníctvom Hodžu vytvorili spoločnú Česko-Slovenskú národnú radu. Jej existencia však nemala dlhé trvanie a neprejavovala sa významnejšími aktivitami.

Všetky takéto opozičné aktivity proti exprezidentovi Benešovi a ČSNV však po porážke Francúzska postupne zanikli, napriek tomu, že Milan Hodža, podobne ako Štefan Osuský, boli mnohými britskými politikmi presadzovaní do vedenia zahraničnej akcie. Edvard Beneš a jeho politické okolie však disponovali omnoho väčším personálnym a materiálnym zabezpečením zahraničnej akcie. Nevraviac o tom, že k zvýšeniu akceptácie ich odbojovej línie britskou stranou mohli využiť pre Spojencov atraktívnu exilovú spravodajskú organizáciu vedenú Františkom Moravcom. Preto si mohli dovoliť ignorovať tieto dve vedúce slovenské postavy zahraničného odboja a akceptovať namiesto nich vo vrcholných exilových orgánoch iba ich koncepcii lojálnych, či aspoň verejne nekritizujúcich Slovákov. Slovensko takto v centrálnych československých odbojových orgánoch reprezentovali v ČSNV resp. v exilovej vláde najmä ministri **Juraj Slávik** (vnútro) a **Rudolf Viest** (štátny minister resp. zástupca ministra vnútra), neskôr aj bývalý sociálny demokrat **Ján Bečko** (sociálna starostlivosť a zdravotníctvo) a **Ján Lichner** (poľnohospodárstvo). Slovenské zastúpenie v exilových vláдах tak predstavovalo vždy približne štvrtinu až tretinu všetkých ministrov. V Štátnej rade boli ešte zo Slovákov zastúpení ako jej podpredsedovia sociálny demokrat **Ján Čaplovič** a bývalý predseda SNS **Ján Paulíny-Tóth** resp. bývalý agrárnik Viliam Radakovič, v pléne potom Milan Harminc, Fedor Hodža (syn Milana Hodžu), ľudák Pavol Macháček, komunista Jozef Valo, sociálny demokrat Pavol Viboch a živnostník Alexander Vido. Štefan Osuský sa svojho mandátu v roku 1942 vzdal a Milan Hodža ho vykonával iba formálne, na zasadnutiach sa nezúčastňoval.

Mimo štruktúry oficiálnych orgánov československého odboja, ale v protine-
meckom odpore v zahraničí, zostal po zániku parížskej SNR ešte aj Peter Prídavok.
Ten však opustil platformu obnovenia československého štátu a presadzoval povoj-
nové uchovanie slovenského štátu, ale demokratického a orientovaného na západ-
né veľmoci. V lete 1942 založil k tomuto účelu Slovenskú národnú jednotu, ktorú
koncom decembra 1943 pretvoril na Slovenskú národnú radu v zahraničí.

Úloha:

Vymenujte organizácie československého exilu,
uvedte rok ich vzniku a identifikujte ich hlavných
slovenských predstaviteľov.

3. *Vojenské štruktúry a bojové skupiny československého exilu – zahraničná armáda a partizáni*

Podobne ako počas 1. svetovej vojny mali politickú iniciatívu za obnovu Československa podporiť československé zahraničné vojenské jednotky. Tie sa stali organickou a najpočetnejšou zložkou čs. zahraničného odboja v rokoch druhej svetovej vojny. Postupne sa sformovali na území Nemeckom ohrozeného Poľska a s Nemeckom vojnu vedúcich veľmocí Francúzska, Veľkej Británie a Sovietskeho zväzu, ale tiež na území francúzskych či britských kolónií a záujmových sfér na Blízkom východe a v Severnej Afrike. Všade okrem Poľska boli organizované na základe dohôd uzatvorených s vládami štátov, na ktorých území pôsobili. Príslušníci československých zahraničných vojenských jednotiek bojovali od prvých dní druhej svetovej vojny až po jej skončenie na európskom kontinente. Československé jednotky sa v zahraničí formovali z utečencov z Protektorátu Čechy a Morava resp. zo Slovenského štátu a z Čechov a Slovákov (čiže krajanov) žijúcich vo Francúzsku, USA, Kanade, ZSSR a ďalších krajinách. Česi a Slováci bojovali v československých pozemných a leteckých jednotkách a v jednotkách Spojeneckých armád na všetkých frontoch II. svetovej vojny a v desiatkach jej ústupových, obranných a útočných operácií. Československé zahraničné vojsko tvorilo síce len nepatrnú časť miliónových armád protifašistickej koalície, ale ich boje a obeť sa napriek tomu stali všeobecne uznávanou súčasťou vojenského úsilia demokratických národov a štátov víťaznej koalície druhej svetovej vojny.

Okrem vojakov bojovali v Poľsku, Francúzsku, Taliansku, Juhoslávii, na Ukrajine v Bielorusku a v ďalších oblastiach ZSSR stovky Slovákov v partizánskych skupinách.

3.1 Poľsko

Hlavný prúd československých emigrantov smeroval po 15. marci 1939 do susedného Poľska, kde sa začala formovať prvá československá vojenská jednotka v zahraničí. Koncom apríla 1939 vznikla v Krakove **československá vojenská skupina** vedená od júla 1939 pplk. Ludvíkom Svobodom. Jej organizátormi boli úradníci československého konzulátu v Krakove a niektorí československí dôstojníci. Vytvorenie tejto skupiny sa však nestretlo s jednoznačným záujmom a podporou poľskej strany. Varšava sa síce na jednej strane pripravovala na nemeckú agresiu, no na druhej strane sa vyhýbala medzinárodno-politickým komplikáciám spojeným s podporou exilových jednotiek zaniknutého československého štátu v čase, keď ešte nebola vyhlásená vojna. Vzhľadom k nevhodnej politicko-spoločenskej atmosfére predvojnového Poľska a slabému materiálnemu zabezpečeniu československej vojenskej skupiny sa preto väčšina jej príslušníkov, teda asi 1200 vojakov, v lete 1939 prepravila šiestimi námornými konvojami do Francúzska, kde sa črtali lepšie možnosti ich organizovania.

S narastajúcim predvojnovým poľsko-nemeckým antagonizmom začala poľská strana viac vychádzať v ústrety požiadavkám československých dobrovoľníkov odhodlaných bojovať v Poľsku proti očakávanej nemeckej agresii. Koncom júla 1939 ponúkla poľská vojenská správa československým letcom a ďalším špecialistom možnosť vstupu do poľskej armády, čo využilo viac ako 90 Čechov a Slovákov. Zlepšila sa aj poľská podpora zostávajúcej časti exilovej vojenskej skupiny v Krakove. Jednotka mala koncom augusta 1939 takmer 800 príslušníkov, z nich asi polovicu tvorili Slováci.

Možnosti aktivizácie československých dobrovoľníkov v Poľsku sa nakoniec najvýraznejšie prejavili až po vypuknutí II. svetovej vojny, keď poľský prezident dekrétom z 3. septembra 1939 oficiálne povolil výstavbu **Légie Čechov a Slovákov**, ktoré mali byť súčasťou brániacej sa poľskej armády. Rýchly nemecký postup však už nedovolil, aby z jednotky vznikol bojaschopný celok. Vojensky sa do poľskej obrany zapojila iba jej malá časť pri protiletadlovej obrane Tarnopolu 15. septembra 1939. O tri dni neskôr sa už hlavná časť jednotky dostala na ústupe na územie obsadené Červenou armádou, ktorá ju internovala. Zvyšok jednotky prešiel na územie Rumunska, odkiaľ sa postupne cez Blízky východ presunul do Francúzska.

3.2 Francúzsko

Napriek tomu, že Poľsko bolo najbližšou krajinou k bývalému Československu, kde sa predpokladal boj proti Nemecku, najviac českých a slovenských utečencov nespokojných s rozdelením Česko-Slovenska a vývojom na jeho území po 14. resp. 15. marci 1939 smerovalo do Francúzska. To sa, ako prvoradý medzivojnový podporovateľ Československa a veľmoc do ktorej sa v súvislosti s blížiacou sa vojnou proti Nemecku vkladali veľké nádeje, stalo prirodzeným centrom odbojových aktivít nespokojencov z bývalého Československa. Vo Francúzsku boli nielen lepšie politické a materiálne pomery pre podporu československého odboja, ale bola tu tiež veľká niekoľkotisícová komunita krajanov a sezónnych robotníkov z bývalého Československa. Tú posilnili dobrovoľníci pretransportovaní z Poľska a stovky nových utečencov z Protektorátu a Slovenska, čo umožňovala sformovanie veľkej vojenskej skupiny. Do vypuknutia vojny 1. septembra 1939 sa tak vo Francúzsku nachádzalo už niekoľko tisíc československých vojakov (z toho viac ako 500 letcov). Keďže pred vypuknutím vojny nebolo ešte možné tvoriť československú jednotku, časť z nich vstúpila najskôr do Cudzineckej légie, ktorá jediná im umožňovala oficiálne vojenské zapojenie sa s príslubom ich uvoľnenia pre prípad vytvorenia regulárnej exilovej československej jednotky. Neoficiálne však už od začiatku augusta 1939 pôsobila vo Francúzsku československá vojenská kancelária (neskôr ako československá vojenská správa) vedená gen. Sergejom Ingrom, ktorá uskutočňovala prípravy smerujúce k výstavbe vojska. Po vzniku druhej svetovej vojny tak mohli bývalí československí občania už vstupovať do tvoriacej sa exilovej armády vo Francúzsku. Tej bol pridelený výcvikový tábor v juhofrancúzskom mestečku Agde. Koncom septembra 1939 tak mohla vzniknúť prvá československá vojenská jednotka vo Francúzsku – prvý peší prápor. 2. októbra 1939 podpísala francúzska strana s československou exilovou reprezentáciou **Dohodu o obnovení československej armády**. Československé jednotky vo Francúzsku tak politicky podliehali exilovému ČSNV a vojensky spadali pod najvyššie francúzske vojenské velenie.

Dovtedy vojensky organizovaných dobrovoľníkov z radov utečencov z Protektorátu resp. zo Slovenska neskôr výrazne posilnili po vyhlásení mobilizácie aj tu žijúci krajanovia a Česi a Slováci, ktorí boli podľa príslubu uvoľnení z Cudzineckej légie. V polovici januára 1940 tak už bolo možné sformovať **prvú československú pešiu divíziu**, ktorej pôvodne velil gen. **Rudolf Viest**. Veliteľstvo, útvary i jednotky divízie boli dislokované v okolí Agde a Béziers. Vo februári 1940 mala divízia okolo 8,5 tisíc a koncom júna 1940 už temer 11,5 tisíc príslušníkov, z ktorých viac ako 70 % bolo

zmobilizovaných v zahraničí. Necelú polovicu z nich tvorili Slováci, ktorí ale mali veľmi malé zastúpenie v dôstojníckom a iba o niečo vyššie v poddôstojníckom zbore (12 %). Takéto neprimerané zastúpenie Slovákov vo veliteľských funkciách (aj keď vyplývalo prevažne z objektívnych dôvodov vysokého zastúpenia českých dôstojníkov utekajúcich z Protektorátu), spolu s faktom, že nie všetci slúžiaci Slováci boli jednoznačnými prívržencami československého štátu resp. sa cítili byť Čechmi vo vojsku utlačovaní, prirodzene neprispievalo k pokojnej nacionálnej atmosfére v československej zahraničnej armáde.

Zatiaľ čo Česi a Slováci v exilovej pešej jednotke si museli počkať na svoje bojové nasadenie až ku koncu boja o Francúzsko v júni 1940, už v decembri 1939 odoslalo francúzske velenie na front prvú skupinu československých letcov, ktorí počas bojov o Francúzsko slúžili vo francúzskych alebo poľských perutiach. V začiatkoch bojov o Francúzsko ich počet narástol až na 170 mužov, pričom v období, keď sa bitka o Francúzsko chýlila ku koncu tvorili československí letci až štvrtinu francúzskeho stíhacieho letectva. Okrem nich pôsobili viac ako tri desiatky československých letcov v severnej Afrike či v Sýrii, a tiež vo francúzskych bojových a bombardovacích perutiach.

Počiatkom júna 1940, keď sa zrútenie Francúzska už rysovalo celkom zreteľne, povolalo francúzske velenie urýchlene na front aj dva pluky československej pešej divízie (vyše 5 tisíc osôb). Ich frontové nasadenie však netrvalo dlho, lebo na miesta bojov sa dostali až po 10. júni 1940, kedy sa už všeobecne rúcala francúzska obrana a jednotky neorganizovane ustupovali pred nemeckou armádou. Zúčastnili sa tak iba ústupových bojov. Po francúzskej kapitulácii 22. júna 1940 a podpísaní francúzsko-nemeckého prímeria sa zvyšky exilových pozemných vojsk sústredili na juhu neobsadeného Francúzska. Tam boli nútené zložiť zbrane a očakávali odchod do Veľkej Británie.

3.3 Veľká Británia

Po porážke Francúzska v lete 1940 evakovalo viac ako 4000 československých vojakov a asi 500 civilných osôb do Veľkej Británie. Do Anglicka pribudlo postupne tiež viac ako 900 letcov. V októbri 1940 bola uzavretá **československo-britská vojenská dohoda**, ktorá dala československej vojenskej organizácii pevný rámec a novú perspektívu. Zatiaľ čo exilové pozemné vojsko zostalo relatívne samostatné pod československým velením, letci sa podľa tejto dohody stali po dobu vojny súčasťou tzv. dobrovoľníckej zálohy britského kráľovského letectva

(Royal Air Force – RAF), ale s možnosťou zriadiť si vlastné československé letecké jednotky. Zatiaľ čo príslušníci pozemného vojska nemali okamžitú príležitosť k bojovému uplatneniu, letci boli nasadení ihneď do bojov. Briti každým dňom očakávali nemeckú inváziu, o letcov bol veľký záujem, a preto dali ihneď súhlas na postavenie troch československých stíhacích perutí, vytvárajúcich **Československú stíhaciu skupinu**, tzv. wing . Okrem prioritne existenčnej bitky o Veľkú Britániu v roku 1940 sa neskôr zúčastňovali aj na ničení Luftwaffe v rámci leteckých ofenzív v rokoch 1941–1943 a na získaní leteckej prevahy potrebnej k úspešnej realizácii vylodenia v Normandii a pri dobývaní Francúzska, Holandska či Nemecka. Vznikla tiež československá bombardovacia peruť, ktorá sa v rámci operačných úloh RAF zúčastňovala na strategickom bombardovaní Nemeckom ovládaných území či na zabezpečovaní námorných konvojov a ovládnutí Atlantiku. Vzhľadom k náročnosti vyššie uvedených bojových aktivít utrpela za 20 mesiacov bojového nasadenia viac ako 50 % straty. V československých perutiach britského RAF slúžilo počas II. svetovej vojny 1250 až 1500 osôb (koncom vojny), z nich viac ako 10 % tvorili Slováci. Viacero československých letcov však pôsobilo tiež v britských alebo poľských perutiach.

Preriedené rady niekdajšej pešej divízie z Francúzska boli v tábore Cholmondeley pri Chesteri začiatkom augusta 1940 reorganizované na prvú československú zmiešanú brigádu s takmer 3300 vojakmi. Až do otvorenia druhého frontu v Európe v lete 1944 nebola jednotka bojovo nasadená a iba vykonávala výcvik. Výraznejšími aktivitami exilovej armády vo Veľkej Británii však bola príprava a realizácia viacerých výsadekových operácií malých skupín, ktoré mali viesť k posilneniu a dynamizácii českého odboja. Najznámejšou takouto výsadekovou akciou bol atentát na zastupujúceho ríšskeho protektora Reinhardta Heydricha 27. mája 1942 uskutočnený dvojicou exilom vyslaných parašutistov – Slovákom **Jozefom Gabčíkom** a Čechom Janom Kubišom (operácia **Anthropoid**).

V lete 1943 prišla do Anglicka československá vojenská jednotka zo Stredného východu a posilnila rady tamjšieho exilového vojska. Z oboch celkov vznikla **prvá československá samostatná obrnená brigáda**. Jej príslušníci dostali tankovú výzbroj a začali intenzívny výcvik zodpovedajúci novej modernej technike. Brigáda mala 4500 mužov a po invázii Spojeneckých armád v Normandii sa jednotka podieľala na obliehaní severofrancúzskeho prístavu Dunkerque, ktoré trvalo až do konca vojny. Iba špeciálne vyčlenený oddiel mal možnosť aspoň symbolicky sa podieľať na oslobodzovaní Československa v zostave americkej 3. armády, ktorá sa v druhej polovici apríla 1945 prebojovala do západných Čiech.

Aj počas obliehania Dunkerku bola československá brigáda postupne doplňovaná a ku koncu vojny mala takmer 6 tisíc mužov. Z celkového počtu jej príspušníkov bolo priemerné zastúpenie Slovákov v jednotke 15%, pričom ich podiel v dôstojníckom zbore bol približne 5 %.

3.4 Blízky Východ a severná Afrika

Mnohí utečenci z bývalého Československa, ktorí zvolili cestu cez Balkán, boli sústredovaní v Bejrúte a odtiaľ odosielaní k exilovému vojsku vo Francúzsku. Po porážke Francúzska však táto možnosť pominula. V júni 1940 preto začali na Blízkom východe vznikať základy tunajších československých jednotiek, ktoré zakrátko tvorili súčasť exilovej armády vo Veľkej Británii. V britskej Palestíne sa postupne sformoval peší prápor. Ten sa do októbra 1941 podieľal na ochrane dôležitej vojenskej infraštruktúry v Sýrii a v Egypte, a „krst bojom“ zažíval pri urputnej obrane strategicky veľmi dôležitého líbyjského prístavu Tobrúk na hraniciach s Egyptom. Po ústupe nemecko-talianskych vojsk od obliehaného Tobrúku bola tunajšia československá jednotka prebudovaná na ľahký protiletadlový pluk, ktorý sa v nasledujúcich mesiacoch zúčastňoval protiletectkej obrany viacerých palestínskych a severoafrických miest a prístavov. Jeho počty sa pohybovali okolo 1500 mužov, z ktorých asi 15 % tvorili Slováci.

3.5 Sovietsky zväz

Krátko po prepadaní ZSSR Nemeckom, 18. júla 1941 podpísal minister zahraničia československej exilovej vlády Jan Masaryk so sovietskym veľvyslancom v Londýne *Dohodu medzi ZSSR a Československou republikou o vzájomnej spolupráci vo vojne proti Nemecku*. Okrem výmeny vyslancov a deklarovania vzájomnej podpory vo vojne obsahovala dohoda aj súhlas ZSSR, že sa na jeho území môžu formovať československé vojenské jednotky. Podpísaním tejto dohody uznal Sovietsky zväz kontinuitu Československa, ktorú fakticky popieral počas trvania paktu Ribbentrop–Molotov oficiálnymi vzťahmi so Slovenským štátom. Po sérii rokovaní bola zakrátko podpísaná konkrétna vojenská dohoda o vytváraní československých jednotiek na území ZSSR, pre ktoré platila podobná schéma ich organizačnej podriadenosti, ako pre exilové vojsko v Británii. Aj exilové vojsko v Sovietskom zväze bolo súčasťou československej zahraničnej armády a politicky tak podliehalo československej štátnej reprezentácii v londýnskom exile, ale pre potreby spo-

ločného bojového nasadenia proti Nemecku na východnom fronte bolo operačne podriadené sovietskemu veleniu.

Onedlho sa v priuralskom meste Buzuluk začalo s faktickým budovaním československej jednotky v Sovietskom zväze. Jej základ tvorilo 93 bývalých príslušníkov Légie Čechov a Slovákov, ktorá sa v septembri 1939 pri ústupe pred nemeckou armádou dostala vo východnom Poľsku do sovietskeho zajatia. Postupne počet príslušníkov exilového vojska v ZSSR vzrastal zásluhou prihlasovania sa stoviek bývalých československých občanov nachádzajúcich sa na území Sovietskeho zväzu. Tak mohol byť v júli 1942 sformovaný československý prápor, ktorého tisícka príslušníkov sa vo februári 1943 podieľala na obrane Charkova a po dozbrojení tankami a delostrelectvom sa výraznejšie zapojili najmä do bojov o blízke Sokolovo. Začiatkom mája 1943 bol prápor presunutý do Novochooperska, kde smerovalo aj 2500 dobrovoľníkov zo záložnej jednotky v Buzuluku, pochádzajúcich väčšinou z niekdajšej československej Podkarpatskej Rusi, ale svoje zastúpenie tu mali tiež, zatiaľ ešte menej početní, zbehnutí resp. zajatí príslušníci slovenskej armády zúčastníci sa východného ťaženia po boku nemeckého Wehrmachtu. Prápor sa zmenil na brigádu s približne 3300 príslušníkmi, ktorí sa po boku Červenej armády zúčastňovali vytlačania Nemcov z okupovanej Ukrajiny. Spolu s prebiehajúcim vojenským výcvikom sa uskutočňovala tiež osvetová výchova, ktorá vďaka sovietskemu vplyvu a angažovanosti čs. komunistov v ZSSR mala jednostranné politické zameranie.

Po rokovaníach exilového prezidenta Beneša v Moskve sa koncom decembra 1943 rozhodlo rozšíriť výstavbu československého vojska v Sovietskom zväze. Prvým krokom v tomto smere bolo sformovanie **Druhej československej paradesantnej brigády** v Jefremove v januári 1944. Na výstavbu paradesantnej brigády existovali veľmi priaznivé podmienky, pretože v Usmani boli pod velením pplk. Lichnera sústredení bývalí príslušníci slovenskej 1. pešej divízie (pôvodnej Rýchlej divízie), ktorí sa 30. októbra 1943 v počte takmer 2 100 vojakov dostali do sovietskeho obklúčenia. V internácii sa rozhodli dať sa do služieb československého zahraničného odboja a požiadali o začlenenie do zostavy československého vojska v ZSSR. Vďaka tomuto veľkému prílevu bývalých slovenských vojakov sa Slováci na krátky čas stali dokonca najpočetnejšou národnosťou československých jednotiek v ZSSR (vo februári 1944 počítajúcich takmer 7000 príslušníkov) s približne 45 % zastúpením. Ale už v apríli 1944 dochádza k výraznému posilneniu českého zastúpenia v exilovom vojsku v ZSSR, najmä vďaka prílevu asi 12 tisíc Čechov z oblasti Ukrajinskej Volyne, ktorí sa na základe služby v československom vojsku snažili o opätovný návrat do Československa a o únik pred sovietskym režimom. Takto znásobená jednotka bola

reorganizovaná na **Prvý československý armádny zbor v ZSSR**, ktorého veliteľom sa neskôr stal gen. Ludvík Svoboda, požívajúci dôveru sovietskej strany. Po doplnení o tankovú brigádu a stíhací letecký pluk (základ tvorila časť pilotov prevelených z Veľkej Británie), koncom leta 1944 zahrnoval zbor už všetky druhy vojsk a dosiahol počtu 16 tisíc príslušníkov. Z nich takmer ½ tvorili Česi, a Slováci s približne 20 % zastúpením boli po Rusínoch a Ukrajincoch až treťou najpočetnejšou národnostnou skupinou. Výraznú 70 % slovenskú prevahu si však aj naďalej zachovala paradesantná brigáda.

Po vypuknutí Slovenského národného povstania vydalo 4. septembra 1944 sovietske velenie vojskám 1. a 4. ukrajinského frontu rozkaz vykonať útočnú operáciu cez Karpaty a preniknúť na bojujúce Slovensko. Tejto operácie sa na naliehanie československého exilového vedenia zúčastnil aj československý armádny zbor v ZSSR. Bol nasadený najmä v smere na prelomenie nemeckej obrany pri poľskom mestečku Dukla. Bojisko pod Duklou sa zmenilo na dlhodobý a ťažký boj s veľkým množstvom obetí. Napriek zvýšenému úsiliu sovietskych a československých jednotiek sa podarilo sovietskym jednotkám oslobodiť prvú slovenskú obec Kalinov až 20. septembra a československí vojaci vstupovali na územie Slovenska až 6. októbra 1944. V januári 1945 tvorilo početný stav zboru takmer 20 tisíc vojakov a po mobilizáciách na oslobodenom československom území ich počet vzrástol do apríla až na takmer sto tisíc bojovníkov, ktorí sa zúčastnili na oslobodzovaní Slovenska i Moravy (a špeciálne paradesantná brigáda, presunutá v októbri 1944 letecky na pomoc SNP, tvorila najelitnejšiu povstaleckú jednotku).

Prvý československý armádny zbor v ZSSR bol počas II. svetovej vojny najpočetnejšou a najvýznamnejšou ozbrojenou zložkou zahraničného odboja, ktorí bojoval na hlavnom a najťažšom východnom fronte. Aj slovenská účasť v ňom bola najvyššia zo všetkých zahraničných jednotiek, v ktorých Slováci bojovali proti Nemecku a jeho spojencom a tomuto nasadeniu zodpovedajú aj najvyššie straty Slovákov v československých zahraničných resp. spojeneckých jednotkách. Z viac ako 1 600 osôb zo Slovenska, padlých ako príslušníkov československých exilových jednotiek, iba necelá stovka padla mimo východného frontu. Podiel Slovákov na stratách zahraničného vojska tvoril zhruba ¼ padlých a nezvestných československých vojakov, pričom väčšinu slovenských strát malo na svedomí bojové nasadenia neskúsených nováčikov v bojoch pri Liptovskom Sv. Mikuláši.

3.6 Slováci v partizánskom hnutí v ZSSR a v Taliansku

Partizánske hnutie tvorilo v sovietskom vojnovom úsilí nezanedbateľnú súčasť, ktorá sa práve v ZSSR rozvinula do veľkých rozmerov a nebývalých foriem. Už od mája 1942 sa začína presadzovať snaha viesť hnutie centrálné, pričom postupne vznikajú aj regionálne odnože tohto vedenia (osudy Slovenska a Slovákov takto čiastočne ovplyvňoval napr. Ukrajinský štáb partizánskeho hnutia). Nakoľko šlo o komunistickým režimom organizované hnutie v tyle nepriateľa na vlastnom okupovanom území, v plnej miere sa v ňom prejavoval typický sovietsky radikalizmus, presadzovanie vlastnej politickej ideológie a širšie používanie násilia nielen voči okupačným armádam či kolaborantom, ale niekedy aj proti indiferentnému civilnému obyvateľstvu či dokonca vlastným členom. Spolu s masívnou protibolševickou kampaňou slovenských vládnych a vojenských orgánov, vyzdvihujúcou najmä protiklad nábožensky založeného slovenského etnika a „bezbožného“ a zločinného bolševického sovietskeho štátu, radikalizmus partizánskeho hnutia sa podpisoval na jeho počiatkoch negatívnym vnímaním slovenskými vojakmi na východnom fronte. Najmä príslušníci Zaisťovacej divízie mali s partizánskym hnutím zlé skúsenosti a to nielen s partizánskymi diverziami, ale aj pri prvotných nepočetných dezerciách, kedy ich sovietski partizáni ešte príliš neodlišovali od ostatných okupačných vojakov a niekedy ich priamo likvidovali.

Až na jar 1942 a v neskorších mesiacoch si na základe ojedinelých zbehnutí slovenských vojakov a ich výpovedí, ale aj vďaka všeobecne umiernenejšiemu chovaniu slovenských vojakov voči slovanskému civilnému obyvateľstvu, začína vedenie sovietskych partizánov uvedomovať rozdielnosť slovenského vojska od ostatných okupačných armád. Pozitívnejšie vnímanie sovietskeho obyvateľstva – ale aj samotného ZSSR – slovenskými vojakmi bolo spôsobené v slovenskej spoločnosti vždy výraznou proslovanskou až rusofilskou orientáciou, umocnenou i tým, že Slováci a reprezentanti Slovenska dovtedy nemali nikdy s Ruskom resp. Sovietskym zväzom spory a negatívne skúsenosti (na rozdiel napríklad od Poliakov, Rumunov a čiastočne i Maďarov). Na základe tohto ambivalentného vzťahu Slovákov k ZSSR a jeho obyvateľstvu sa začína sovietske vedenie výraznejšie orientovať na propagandistickú činnosť medzi slovenskými vojakmi. Úspešnosť sovietskej frontovej či partizánskej propagandy a snahy o nahľadanie vojenskej morálky a zbehnutia Slovákov na sovietsku stranu po stalingradskej bitke podporovali aj ďalšie víťazstvá protihitlerovských Spojencov.

Prvé významnejšie skupinové dezercie k partizánom v *Zaistovacej divízii* sa objavujú od novembra 1942. V priebehu ďalšieho roku pôsobenia slovenskej divízie na teritóriu ZSSR sa k partizánom pridali približne štyri stovky jej príslušníkov, pôsobiacich potom v desiatkach partizánskych skupín na Ukrajine a v Bielorusku. Výrazne menšie aktivity smerom k útekom k partizánom vykazovala *Rýchla divízia*, čo bolo spôsobené malými možnosťami styku frontovej jednotky s partizánmi. Až po prechode časti prvej pešej divízie (niekdajšej *Rýchlej divízie*) na sovietsku stranu po obklúčení pri Melitopole a po následnom premiestnení zvyšku divízie do oblasti Nikolajeva a Odesy dochádzalo v jej radoch k zbehnutiam vyše stovky slovenských vojakov, ktorí utiekli ku krymským partizánom.

Dezercie slovenských vojakov a dôstojníkov a nie príliš vhodná atmosféra v mužstve spôsobili, že dve slovenské divízie sa stali z nemeckého pohľadu málo spoľahlivé. Aj vďaka tomu bolo možné slovenskému Ministerstvu národnej obrany presadiť ich stiahnutie do zázemia. Koncom októbra 1943 boli jednotky druhej pešej divízie (bývalá *Zaistovacia divízia*) slovenskej armády presunuté z Bieloruska do severného Talianska. Tu sa aklimatizovali a nadviazali kontakty s talianskymi antifašistami, ktorí im umožnili prejsť k partizánskym skupinám. Aj v radoch talianskych partizánov tak pôsobilo niekoľko stoviek Slovákov.

Úlohy:

Vymenujte krajiny pôsobenia československého zahraničného vojska. Identifikujte hlavné vojenské jednotky a najznámejších slovenských predstaviteľov exilovej armády.

4. Vzťah domáceho a zahraničného odboja

4.1 Domáci odboj

Potlačenie politickej slobody, napomáhanie nacistickému Nemecku a nárast represí voči skutočným či domnelým odporcom režimu spôsobovali, že sa postupne v Slovenskom štáte – podobne ako aj v ďalších okupovaných či satelitných štátoch a oblastiach pod vplyvom Osi – začalo tvoriť hnutie odporu. Spočiatku v období autonómie či prvých týždňov po rozbití Česko-Slovenska šlo prevažne iba o opozičné skupinky, v ktorých sa zvažoval ďalší postup a možné aktivity voči ľudáckemu režimu. Až postupne po vzniku Slovenského štátu, s prvotnými menšími „prevenčivými“ represiami/odplatami režimných radikálov (napr. gardistov) voči bývalým predstaviteľom československej vládnej politiky či komunistom a s približujúcim sa prepuknutím vojny medzi demokratickým Západom a Hitlerovým Nemeckom začali vznikať skutočné odbojové skupiny. Tie pozostávali prevažne z prívržencov a politikov slovenských neľudáckych strán (od agrárnikov, socialistov či národnárov až po komunistov), Čechov žijúcich na Slovensku či evanjelikov inklinujúcich výraznejšie k československej idey. Mali už aj svoj politický odbojový program/cieľ, širšiu organizáciu a prepracovanejšie protirežimné aktivity.

Politicky sa odbojové skupiny delili najmä podľa výsledného konečného cieľa, ktorý sledovali. Väčšina odboja na Slovensku sa snažila bojom proti ľudáckemu režimu a jeho kolaborácii s nacistickým Nemeckom o obnovenie demokratického Československa. Komunistický odboj sa spočiatku úplne otvorene, inokedy nepriamo a neoficiálne, snažil o okamžité alebo postupné (neskoršie) nastolenie svojej mocenskej diktatúry. Prvé štyri roky preto možno v odboji badať zreteľnú čiaru medzi nekomunistickým (pročeskoslovenským, demokratickým) a komunistickým odbojom. Tá vyplývala tiež z toho, že až do napadnutia Sovietskeho zväzu v júni 1941, teda v čase platnosti paktu Ribbentrop–Molotov, boli slovenskí komunisti protirežimne iba málo aktívni, vykonávali najmä vlastnú stranícku propagandu a za

„vojnových štváčov“ považovali prinajmenšom rovnako Francúzsko a Veľkú Britániu ako Nemecko. Československý demokratický odboj na Slovensku tvorilo síce vždy množstvo väčších či menších skupín odporu, celkovo početnejších a spočiatku aj aktívnejších ako boli komunisti, ale ani zďaleka tak organizovaných. A tak, zatiaľ čo komunistom sa podarilo udržať v ilegalite ako-tak rozsiahlu stranícku organizačnú štruktúru s centrálnym vedením, nekomunistický odboj bol rozptýlený v desiatkach politicky, organizačne, regionálne i programovo viac či menej rozdielných skupinách.

Krátko po rozbití Česko-Slovenska patrila medzi najvýznamnejšie **pročesko-slovenské demokratické odbojové skupiny** *Obrana národa*, s výrazným zastúpením vojakov a bývalých legionárov, často Čechov, ktorí ešte mohli zostať na Slovensku. V rokoch 1939–1940 bola dôležitá tiež skupina okolo niekdajšieho popredného agrárneho politika a na krátko aj ministra autonómnej slovenskej vlády Jána Lichnera. Neskôr to bola skupina *Demec*, vedená agrárom **Michalom Zibrínom**, či *Justícia* popredného lekára českého pôvodu Karla Kocha. Od leta 1941 až do vytvorenia Slovenskej národnej rady na jeseň 1943 to bola širokorozvetvená organizácia *Flóra*, pomenovaná podľa **Kvetoslavy Viestovej**, švagriny generála Rudolfa Viesta, ministra exilovej vlády v Londýne. Nebývalo nezvyčajné, keď sa v takýchto nekomunistických skupinách objavovali personálne tí istí odbojoví aktivisti, alebo aj odboju naklonení reprezentanti ľudáckeho režimu, či dokonca jeho policajných a vojenských zložiek. Najexemplárnejším príkladom môžu byť napr. odbojové aktivity niekdajšieho československého prvého ministra s plnou mocou pre správu Slovenska **Vavra Šrobára**, ktorí do konštrukcií svojich prevratových plánov v lete 1943 zakomponoval tak vedúce osobnosti hospodárstva Slovenského štátu Imricha Karvaša či Petra Zaťka, ako aj predsedu Slovenského snemu Martina Sokola, resp. predsedu Najvyššieho súdu Martina Mičuru. Nekomunistický odboj sa zameriaval najmä na politicko-spoločenské a vojenské spravodajstvo pre československé exilové centrum v Paríži či Londýne a na starostlivosť o utečencov z Protektorátu a Slovenska, ktorí sa tzv. balkánskou cestou dostávali do západného exilu.

Ilegálna **Komunistická strana Slovenska** (KSS), ktorá sa od svojej pražskej centrály osamostatnila v máji 1939, síce formálne vykazovala 3 až 5 tisíc členov, je však otázne, aký počet z nich bol reálne odbojovo činný. Nepochybniteľným faktom však je, že komunisti boli ľudáckym režimom najviac proskribovaní politickí odporcovia. Svoje odbojové aktivity výrazne rozšírili po nemeckom útoku voči komunistickému Sovietskemu zväzu, ktorého sa zúčastnil aj ľudácky Slovenský štát. Po júni 1941 tak komunisti ako prví na Slovensku prichádzali s iniciatívami ohľadom násilnejších foriem odporu: realizovanie priemyselných sabotáží a deštrukcií infraštruktúry či vytváranie

4.1 Domáci odboj

partizánskych skupín. Až do roku 1943 však boli tieto ich aktivity iba málo úspešné, lebo boli úzko stranícky zamerané. Okrem toho, prvé štyri ilegálne vedenia KSS a ich štruktúry dokázali slovenské resp. nemecké bezpečnostné orgány včas eliminovať. Oproti nekomunistickému odboju boli komunisti výrazne aktívnejší i úspešnejší najmä v protirežimnej propagande, pričom dokázali dlhé mesiace vydávať niekoľko ilegálnych časopisov a veľké množstvo letákov aj v niekoľko sto i tisíc kusových nákladoch.

Nech už boli plány, motivácie i odhodlanie príslušníkov odboja akékoľvek, ich širšia akceptácia v spoločnosti – a teda aj predpoklad ich hlavného cieľa, protirežimného a protinemeckého prevratu – prioritne spočívali na zahraničnopolitickej situácii, či inak povedané, najmä na vývoji na frontoch druhej svetovej vojny. Preto aj počiatočné opozičné diskusie o budúcom vývoji ľudáckeho režimu, vojrovej porážke nacizmu či víziách o ideálnom usporiadaní povojnového Československa vystriedala od septembra 1939 realita rýchlych nemeckých víťazstiev a upevňovania totality Slovenského štátu. Po sformovaní československého zahraničného odboja v napadnutom Poľsku, ale najmä vo Francúzsku, odchádzali stovky Slovákov do exilového vojska bojovať proti Hitlerovmu Nemecku. Na Slovensku sa zatiaľ odbojové aktivity sústreďovali prevažne na posielanie situačných správ pre československú exilovú reprezentáciu a na pomoc pri odchodoch k zahraničnej armáde, či pri útekoch politicky a rasovo prenasledovaných. Komunisti sa zameriavali najmä na protivojnovú kampaň a propagovanie socializmu.

Po páde Francúzska až do jari 1943 (kedy sa začínal zreteľnejšie črtat' obrat vo vojne v prospech protifašistickej koalície) zažíval odboj na Slovensku najťažšie chvíle. Spočiatku bojovala proti krajinám Osi už iba Veľká Británia a aj po napadnutí Sovietskeho zväzu a takmer dobytí Moskvy sa odbojom očakávaná porážka Nemecka zdala v nedohľadne. Účasťou na východnom ťažení sa výrazne sprísnilo bezpečnostné opatrenia ľudáckeho režimu a zintenzívnili nemecké zásahy/pomoc pri záťahoch voči slovenskému odboju. Ilegálna KSS na to doplatila takmer úplnou elimináciou, demokratický odboj dlho nevedel nájsť svoj mobilizujúci cieľ. Situácia sa začala meniť s prichádzajúcimi problémami nemeckej, talianskej či japonskej vojenskej mašinerie a prvými veľkými víťazstvami Spojencov. Do slovenskej spoločnosti a armády prichádzala dezilúzia z východného ťažení a nemeckých represíí v Sovietskom zväze. Postupne sa vytrácal entuziazmus z nadobudnutia štátnosti a striedala ho realita vojnuvedúceho štátu a jeho obmedzení, kritika podriadenosti nemeckým vojenským a ekonomickým záujmom, korupcie, riešenia židovskej otázky a pod.

4.2 Pomoc pri útekoch do zahraničia a spravodajstvo pre zahraničný odboj

Organizovanie a pomoc pri útekoch do zahraničia patrili v rokoch 1939–1941 k najvýraznejším prejavom domáceho odporu. Boli do nich zapojené desiatky menších odbojových skupín a jednotlivcov. Spočiatku šlo najmä o organizovanie a pomoc pri prechodoch vojakov, civilistov či opozičných politikov do Poľska, ktoré sa pripravovalo na obranu proti Nemecku. Po poľskej porážke na jeseň 1939 Slovensko zohrávalo dominantnú úlohu najdôležitejšieho **tranzitného územia**, cez ktoré utekali tisíce utečencov z Protektorátu i z Poľska do Juhoslávie a ďalej do Francúzska či Veľkej Británie. Slovenský odboj zabezpečoval utečencom stravu, ubytovanie, bezpečný presun na hranice a často aj vystavenie falošných dokumentov k ďalšiemu cestovaniu.

Z potreby vzájomnej koordinácie aktivít domáceho a zahraničného odboja vyvierala snaha o kvalitné spravodajské pokrytie Slovenska pročeskoslovenským odbojom. **Protilúdacky a protinemecky zamerané spravodajstvo** slúžilo tiež ako podstatný vklad odbojového hnutia malého okupovaného resp. kolaborujúceho štátu k úsiliu spojeneckých veľmocí poraziť nacistické Nemecko. Poskytovalo Spojencom dôležité informácie potrebné k vojenskému a hospodárskemu oslabeniu Nemecka a jeho spojencov.

Slovensko na seba púta výraznejší záujem československého zahraničného spravodajského centra okolo plk. Moravca najmä po obsadení Poľska. Stáva sa územím, cez ktoré prechádzajú **balkánskou cestou** do exilu nielen utečenci z Protektorátu, ale aj vojenské, hospodárske a politické správy. Pre potreby spravodajského pokrytia Slovenska bola preto už v roku 1940, či už z iniciatívy belehradskej rezidentúry československého exilového spravodajstva resp. z vlastného popudu na Slovensku, vytvorená spravodajská sieť pozostávajúca z celých odbojových skupín a jednotlivcov. V tomto počiatočnom období získavania správ pre exil možno spomenúť najmä spravodajcov sústredených okolo Obrany národa (Vladimír Velecký, Jozef Dřimal, Karel Koch) či spolupracovníkov sociálneho demokrata Stanislava Mareša alebo agrárnikov Jána Lichnera a Michala Zibrína.

Správy zo Slovenska pochádzajúce od domácich odbojových skupín i jednotlivcov prúdili do zahraničného exilu v Paríži resp. v Londýne prostredníctvom spravodajských orgánov a kuriérov zahraničného a domáceho odboja. Do zahraničnej centrály sa dôležité informácie dostávali tiež spolu s emigrujúcimi utečencami, ich výsluchom resp. vypočúvaním zbehnutých či zajatých príslušníkov slovenskej armá-

4.2 Pomoc pri útekoch do zahraničia a spravodajstvo pre zahraničný odboj

dy. Aj keď spravodajskou prioritou bolo vybudovanie spoľahlivého a pružného rádiového spojenia medzi odbojom na Slovensku a odbojovým centrom v exile, tohto sa ani napriek viacerým snahám do roku 1943 nepodarilo dosiahnuť. Správy zo Slovenska sa preto dostávali k vedeniu zahraničného odboja iba prostredníctvom kuriérov cestujúcich do neutrálnych štátov tromi hlavnými kanálmi – cez československú spravodajskú expozitúru či cez bývalého československého vyslanca Jaroslava Lípu v Juhoslávii, po obsadení Juhoslávie cez expozitúru v Istambule, a neskôr aj cez Švajčiarsko. Kuriérmi boli zvyčajne obchodní zástupcovia slovenských firiem zaoberajúcich sa zahraničným obchodom (predstavitelia štátneho *Dovusu* a baťovskej *Kotvy*) či diplomati Slovenského štátu ale pročeskoslovenskej orientácie (Ladislav Gejza Krno, Ján Orságh, Oľga Reháková-Mičková a ďalší). Ale napríklad aj zamestnanci železníc pracujúci na trasách na Balkán, zamestnanci *Dunajplavby* a pod. Do tejto služby sa zapojili tiež reprezentanti krajanského hnutia v Juhoslávii (**Ján Bulík**, Dušan Čaplovič) či pracovníci juhoslovanskej ambasády v Bratislave (Stanoje Šimič, Borivoj Pešič).

Spravodajskej a kuriérskej činnosti pre československý zahraničný odboj sa venovali najmä skupiny obyvateľstva jednoznačne negatívne naladené voči ľudáckemu režimu na Slovensku – hlavne Česi a bývalí politici a verejní činitelia československej orientácie (najmä Ján Lichner a Michal Zibrín a ich spolupracovníci). Už od roku 1942, ale najmä od roku 1943, sa pridávajú k intenzívnejšej spravodajskej činnosti už aj viaceré dobre postavené osobnosti hospodárskeho a spoločenského života na Slovensku ako generálny tajomník Ústredného združenia slovenského priemyslu **Peter Zaťko** či riaditeľ Cukrospolu **Rudolf Frašťacký**. Podobne sa aktivizoval aj vojenský odboj a poskytovanie spravodajstva o slovenskej armáde. Hoci vojaci boli zastúpení a poskytovali zahraničnému odboju informácie už aj v prvých odbojových skupinách (mjr. **Jozef Martin Kristín**, stot. Ján Stanek, npor. Ľudovít Kukorelli, pplk. Dezider Kišš-Kalina, mjr. Mirko Vesel a iní), po zmene pomerov na svetových bojiškách v prospech Spojencov sa od roku 1943 stáva spravodajstvo zo Slovenska omnoho početnejšie, presnejšie a kvalitnejšie.

Nárastu a skvalitneniu spravodajských informácií odboja pre exil však ani do konca roka 1943 nezodpovedali možnosti ich doručovania do zahraničia. Dovtedajšie neúspechy s nadviazaním rádiového spojenia (buď sa nedarilo dopraviť kvalitné vysielačky na Slovensko alebo chýbal k nim vhodný odborný personál) boli prelomené až začiatkom roka 1944. Najskôr sa v obchodných zásielkach podarilo balkánskou cestou dostať na Slovensko vysielačky. Zároveň sa úspešne realizovalo dlhodobo pripravované vyslanie československého spravodajského dôstojní-

ka **Jaroslava Krátkeho** (krycie meno *Karas* resp. *Zdena*), ktorý bol vybavený potrebnými znalosťami a šifrovacími kľúčmi pre nadviazanie rádiového spojenia s exilom. Veľký význam malo nadviazanie rádiového spojenia najmä pre tvoriace sa vojenské vedenie odboja okolo J. Goliana, lebo na základe spojenia s exilovým čs. Ministerstvom národnej obrany v Londýne bolo možné koordinovať vojenské prípravy povstania.

4.3 Diverzné a sabotážne akcie, paravýsadky

Československé vojenské velenie nemalo pred rozpadom Česko-Slovenska rozpracované plány možnosti neregulárneho vedenia vojny formou diverzií a sabotáží. Spoliehalo sa, že prípadná nemecká agresia bude po počiatočnom československom odpore zastavená spojeneckými veľmocami. K vypracovaniu prvých plánov a neskoršej realizácii sabotážnych a diverzných činností dochádza v československom exile až pod vplyvom spolupráce s britskými vojensko-spravodajskými orgánmi. Potom, čo takmer celá kontinentálna Európa bola ovládnutá Nemeckom a jeho spojencami, pristúpili Briti k využitiu domáceho odboja v okupovanej Európe k oslabovaniu nemeckého vojnového potencionálu. Svoju významnú úlohu v tejto činnosti zohrával aj odboj v Protektoráte a na Slovensku a československá exilová vláda v Londýne.

Poškodzovanie nemeckej vojenskej a priemyselnej mašinérie nemalo v plánoch československého exilového vedenia iba vojenský význam. Malo tiež demonštrovať odhodlanie k odporu proti okupantom resp. nesúhlas s kolaboráciou v prípade Slovenska. Slúžilo na potvrdenie vernosti domáceho obyvateľstva exilovej reprezentácii a na podporenie povojnových požiadaviek v otázke obnovenia predmníchovského Československa pred zahraničnou verejnosťou. Už v lete 1939 preto rozhodlo exilové vedenie na základe materiálov československej spravodajskej skupiny Františka Moravca o vytvorení sabotážnej organizácie *Perún*, ktorá mala uskutočňovať diverzné a sabotážne akcie proti dôležitým hospodárskym a vojenským objektom na území bývalého Československa. Centrom organizácie sa mala stať Praha a pre Čechy, Moravu a Slovensko boli plánované samostatné operačné skupiny. Pre nedostatok kvalifikovaných osôb a potrebného deštruktívneho materiálu sa napriek snahám a pomoci exilu nepodarilo sabotážne aktivity v želanej miere rozvinúť. Okrem toho, na rozdiel od Protektorátu, na relatívne samostatnom Slovensku bez priamych nemeckých represí voči obyvateľstvu ani neexistovali pre vznik a činnosť sabotážnej organizácie vhodné psychologické podmienky. Jej menšie zárodky vznikli v Bratislave až v polovici roka 1940, ale nezaznamenali nijaké výraznejšie úspechy a trvalejšie

4.4 Slovenské národné povstanie

sa takáto sabotážna organizácia neudržala. Došlo iba k niekoľkým menším sabotážam na lodiach a prístavoch na Dunaji na Balkáne resp. v Bratislave. Z odbojových činiteľov sa o organizovanie sabotážnych akcií snažil najmä druhý vedúci odbojovej organizácie Demec Vladimír Velecký. Podobne menšie úspechy dosahovali tiež hospodárske deštrukcie realizované komunistickým odbojom, ktorý bol k nim vyzývaný najmä po napadnutí Sovietskeho zväzu.

Vzhľadom na slabé výsledky vlastnej diverznej činnosti domácich odbojových skupín pristúpili postupne pre Slovensko relevantné exilové centrály v Londýne a Moskve k aktivizácii tejto odbojovej oblasti vysielaním vlastných kuriérov či paravýsadcov. Ich cieľom bolo materiálne (vysielačkami, výbušninami, ...) a odborne pomôcť odboju na Slovensku dosiahnuť spoľahlivého a pružného spravodajského spojenia s exilovými centrály a zintenzívnenia sabotážnych a diverzných akcií oslabujúcich nemeckú a s ňou spolupracujúcu slovenskú vojnovú mašineriu. V rokoch 1941 až 1943 sa na Slovensko za týmto účelom vrátilo viacero predvojnových komunistických funkcionárov, ktorí v roku 1939 ušli do sovietskeho exilu. Ich snaha o vytvorenie stáleho rádiového spojenia so svojim vedením v ZSSR, ako aj snaha o zintenzívnenie resp. zefektívnenie priemyselnej a vojenskej sabotáže vychádzala prevažne naprázdno, nakoľko sa slovenským resp. nemeckým bezpečnostným orgánom darilo eliminovať komunistických emisárov ešte skôr, než sa reálne dostali k svojej diverznej činnosti. O málo úspešnejšie dopadali aj podobné snahy československého exilu v Londýne, ktorému sa podarilo zabezpečiť si iba relatívne stabilné kuriérske informácie, ale k nadviazaniu rádiového spojenia dochádza až v roku 1944 po vyslaní kpt. Jaroslava Krátkeho. K plánovaným paravýsadcov na Slovensko tiež nakoniec nedošlo. Výraznejšie úspechy v tomto zmysle dosiahli iba organizátorské partizánske skupiny vysielané Sovietskym zväzom v lete 1944. Ale to už bola diametrálne iná zahranično a vojensko-politická situácia ako do roku 1943, kedy sa v diverznej činnosti dosahovali iba menšie úspechy.

4.4 Slovenské národné povstanie

Potom, čo v roku 1943 došlo k definitívnemu obratu vo vojne na východe a začínalo byť zrejmé, že Československo bude oslobodzované Sovietskym zväzom, podpísal exilový prezident Edvard Beneš **v decembri 1943 Zmluvu o priateľstve, vzájomnej pomoci a povojnovej spolupráci so Sovietskym zväzom**. Aj toto dlhšie avizované zblíženie zahraničného exilu v Londýne s Moskvou a s československým komunistickým exilom ukazovalo cestu ďalšieho vývoja aj v domácom odboji. V lete

1943 vyslali z Moskvy na Slovensko **Karola Šmidkeho**, ktorý mal po rozsiahlych zatýkaniach obnoviť centrálné vedenie ilegálnej KSS a nasmerovať ju smerom k spolupráci s československým demokratickým odbojom. S podobnými ústretovými tendenciami voči komunistom prichádzal zhruba v tom istom čase aj **Ján Ursíny**, niekdajší popredný agrárny politik. Výsledkom týchto snáh o programový konsenzus a spoločné (t.j. účinnejšie) odbojové aktivity oboch politických táborov (nekomunistov a komunistov) bola tzv. **Vianočná dohoda** z konca roka **1943**. Na jej základe sa vytvorila ilegálna **Slovenská národná rada** (SNR). Jej cieľom bolo priviesť slovenský odboj v príhodný čas k veľkému ozbrojenému povstaniu proti režimu, proti vojvoduúcemu Nemecku a za obnovenie demokratického Československa s rovnocenným postavením Slovákov v sociálne reformovanom štáte.

Na jar 1944 sa z iniciatívy londýnskeho exilu, SNR a z časti odbojovo zameraných slovenských dôstojníkov vytvorilo okolo pplk. **Jána Goliana** tzv. **Vojenské ústredie**, ktoré malo pripravovať povstanie po vojenskej stránke. Jar a leto 1944 boli v slovenskom odboji teda v znamení politických, hospodárskych a vojenských príprav na ozbrojené vystúpenie. Okrem už spomínaných hlavných organizátorov sa ich zúčastnili aj ďalšie odbojové skupiny a jednotlivci. Veľkými limitmi príprav bola nutnosť dodržiavania konšpirácie, aby sa predišlo odhaleniu a zákroku ľudáckych či nemeckých orgánov. Prípravy povstania sa síce podarilo utajiť, ale na druhej strane konšpirácia ovplyvnila aj nárast nejasností a nevyjasnenosti kompetencií medzi jednotlivými pripravovateľmi prevratu. Nedarilo sa tiež dohodnúť koordináciu vojenského vystúpenia na Slovensku s útočnými aktivitami Červenej armády smerom k prieniku na Slovensko, čo bolo kľúčovým predpokladom vojenskej úspešnosti povstania.

Všeobecné ozbrojené vystúpenie slovenského odboja muselo napokon začať nie vtedy, kedy na to boli vhodné vojenské podmienky pre rýchle spojenie s postupujúcou Červenou armádou, ale v momente začiatku nemeckého obsadzovania Slovenska **29. augusta 1944**. Nemecká intervencia bola reakciou na rúcanie sa nemeckého obranného a spojeneckého systému v okolitých štátoch (povstanie vo Varšave, prevrat v Rumunsku) a na vzráňajúce sa aktivity početného a neukontrolovateľného partizánskeho hnutia. Napriek vopred daným objektívnym limitom i osobným chybám a zlyháním sa napokon Slovensko odbojovo výrazne prejavilo. Na dva mesiace sa na strednom Slovensku vytvoril povstalecký štát, ktorý sa pod politickým vedením Slovenskej národnej rady prihlásil k Československej republike. Prostredníctvom povstaleckej **Prvej československej armády na Slovensku** tiež vojensky vystúpil po boku Spojencov voči nemeckej armáde. Slováci tým zo seba zmyli

4.4 Slovenské národné povstanie

biľag kolaborácie s expanzívnym nacizmom, zavrhlí satelitný ľudácky režim a štát a vyslovili sa za obnovenie slobody a politickej plurality v reformovanom povojnovom Československu. Počas **Slovenského národného povstania** (SNP) dokázali v ohrození bez väčších sporov spolupracovať demokrati i komunisti, zachovali sa mnohé klasické hospodárske a sociálne funkcie štátu, pulzoval tu značný kultúrny život a kládli sa tiež základy nového povojnového usporiadania. Povstanie bolo však napokon koncom októbra 1944 vojensky porazené.

Hoci Slovenské národné povstanie bolo prioritne záležitosťou domáceho slovenského odboja, nemožno si jeho realizáciu predstaviť bez značného **vkladu československého zahraničného odboja**, či už v podobe londýnskeho či moskovského exilového centra. Od zahraničného odboja sa očakávala najmä pomoc pri zabezpečovaní vojenskej pomoci Spojencov, pri koordinácii a nasmerovaní rôznych skupín odboja ešte ostávajúcich mimo platformu SNR a prakticky pri akýchkoľvek záležitostiach medzinárodného charakteru, ktoré museli slovenskí povstalci riešiť.

Medzi najdôležitejšie úlohy, s ktorými sa domáci odboj obracal na zahraničný, bolo zabezpečenie čo najväčšej politickej a najmä vojenskej pomoci Spojencov pre povstanie. Tu zohrávala kľúčovú úlohu najmä koordinácia slovenskej prevratovej akcie s aktivitami sovietskej armády, čo ovplyvňovalo povstanie v dvoch existenčných aspektoch. V začiatkoch povstania mohol sovietsky útok na karpatské priesmyky smerom na Slovensko rozptýliť nemeckú pozornosť a presmerovať časť ich vojsk od eliminácie prevratu na zastavenie sovietskeho útoku na východe. Z dlhodobejšieho a najpodstatnejšieho aspektu však išlo najmä o rozhodujúcu možnosť prepojiť povstalecké územie na strednom Slovensku s najbližšou spojeneckou armádou, čiže Červenou armádou. Iba v takomto prípade mohlo povstanie vojensky uspieť, lebo akokoľvek dobre pripravené či zásobené povstanie v tyle skúsenejšej a lepšie vyzbrojenej nemeckej armády by bolo skôr či neskôr odsúdené na neúspech. A londýnsky zahraničný odboj okolo prezidenta Beneša, ale aj jeho moskovský komunistický náprotivok, robili pre zabezpečenie spojeneckej pomoci čo sa dalo. Londýnsky exil využíval na apely a prostredkúvanie požiadaviek povstaleckého vedenia a velenia voči sovietskej strane najmä československé veľvyslanectvo v Moskve na čele so Zdeňkom Fierlingerom, resp. tiež tu vytvorenú československú vojenskú misiu na čele s gen. Heliodorom Píkom.

Naliehanie na sovietsku stranu sa realizovalo najmä cez odkazovanie na uzavretú spojeneckú dohodu z decembra 1943 a na ďalšie zmluvné konkretizácie o spoločnom boji proti nacistickému Nemecku, o československom vojsku v ZSSR a pod.

V presvedčaní sovietskej strany o účelnosti podpory slovenských povstalcov sa výrazne angažoval aj československý komunistický exil na čele s Klementom Gottwaldom, ktorý mal samozrejme k Stalinovi a sovietskemu vedeniu omnoho bližšie ako oficiálne československé štátne vedenie v Londýne, disponujúce skôr iba symbolickým komunistickým zastúpením. Sovieti na základe skúseností s poľským odbojom a Varšavským povstaním (ktoré malo skrytý protisovietsky charakter) neverili nijakému inému odboju či prevratovej akcii okrem tých, ktoré sami riadili či aspoň mali pod kontrolou. Na upokojenie Stalinových obáv o politickom zameraní povstania na Slovensku preto nestačili iba slová Karola Šmidkeho vyslaného do Moskvy koordinovať povstanie s Červenou armádou. Za politickú bezproblémovosť a naopak užitočnosť podpory prevratu na Slovensku Sovietmi sa musel zaručiť Gottwald a jeho moskovské okolie, ktoré malo na starosti sledovanie situácie vo vlasti nielen v prospech Československa ako takého, ale najmä v prospech komunistického hnutia riadeného Sovietskym zväzom. A Moskva sa, na rozdiel od minimálnej podpory Varšavského povstania krvavo potlačovaného nacistami, v slovenskom prípade zachovala príkladne. Ad jedna, nehládajac na potenciálne veľké straty, narychlo zorganizovala Karpatsko-dukliansku operáciu, ktorou sa Červená armáda mala spojiť so slovenskými povstalcami. Ad dva podporovala SNP výrazne vojensky personálne i materiálne, keď svojimi leteckými silami prepravila na slovenské povstalecké územie celú paradestnú brigádu (najskúsenejšiu bojovú jednotku povstania) a časť leteckých síl československej armády v ZSSR. Okrem toho Sovieti dodali povstalcovi stovky ton zbraní, zdravotníckeho a ďalšieho materiálu potrebného k obrane povstaleckého územia a odvážali naopak zo Slovenska stovky zranených vojakov i civilistov. Vďaka sovietskej ingerencii voči partizánskym skupinám na Slovensku riadených sovietskymi veliteľmi sa podarilo „skrotiť“ občasnú svojvôľu týchto veliteľov a ich skupín a formálne ich podriaďiť povstaleckému vedeniu. Napriek občasným problémom so zvládnutím organizátorských partizánskych skupín vyslaných na Slovensko však treba oceniť, že aj s pomocou komunistického exilu v Sovietskom zväze pripravení partizáni zohrávali pozitívnu úlohu pri zmene spoločenských nálad v Slovenskom štáte a „zrevolučnení“ slovenskej spoločnosti, ktorá si viac začala uvedomovať nutnosť ozbrojenej akcie voči nemeckému zázemiu na Slovensku.

Získanie podpory anglo-amerických Spojencov malo naopak prirodzene na starosť oficiálne československé štátne vedenie na čele s prezidentom Benešom v Londýne. Snaha o získanie čo najväčšej politickej, vojenskej či všeobecne materiálnej podpory však narážala na viaceré obmedzenia. Prvou boli technické limity pomoci slovenským povstalcovi, lebo americké letecké zväzy mohli v tomto období

operovať iba z juhu Talianska. To bolo logisticky značne náročnejšie ako v prípade sovietskeho letectva z územia Ukrajiny či Bieloruska. Ešte horšie to však bolo s operačno-geopolitickým zadelením Slovenska/Československa do sovietskej vojenskej (oslobodzovacej) i geopolitickej sféry. Ad jedna volanie slovenského odboja po pomoci práve západných Spojencov nebolo také alarmujúce ako v prípade strojcov Varšavského povstania, a ad dva po neúspechu v poľskej otázke nemali ani Briti a ešte menej Američania snahu robiť „prieky“ Sovietom v ich operačnej oblasti. Napriek tomu USA aj Veľká Británia vyslali k slovenským povstalcem svoje styčné misie, ktoré mali získať bližšie informácie o charaktere povstania, prípadných potrebách slovenského odboja a možnej angloamerickej pomoci. Okrem toho sa Američania snažili zo Slovenska získať späť desiatky svojich letcov zostrelých nad krajinou pri plnení diaľkových bombardovacích misií zväčša na ciele v južnom Poľsku. Tí, ktorých sa podarilo slovenskému odboju zachrániť a ukrývať pred ľudáckymi či nacistickými bezpečnostnými orgánmi, sa už nachádzali na povstaleckom území. Pri ich vyzdvihnutí tu americké lietadlá zanechali aj desiatky ton pomoci vo forme zbraní či zdravotníckeho materiálu, čím aspoň čiastočne reagovali na žiadosti exilovej vlády o pomoc SNP. Ale vojensky najvýznamnejšou pomocou Angloameričanov povstaniu bolo likvidovanie nemeckých lietadiel či na železničných staniach sa zoraďujúcich pozemných jednotiek nasadzovaných na Slovensku proti povstalcem.

Okrem nezameniteľnej sprostredkovateľskej úlohy zahraničného odboja pri získavaní vojenskej a materiálnej pomoci pre Slovenské národné povstanie, exil sa podieľal aj na propagácii a politickom využití povstania pre potreby všeobecnej československej odbojovej akcie, ktorej cieľom bola obnova československého štátu a zabezpečenie jeho územnej integrity. Povstanie poskytlo londýnskeму exilu najrukolapnejší argument pre obnovenie česko-slovenského štátu, t.j. masovú odpoveď či Slováci chcú obnovenie spoločného štátu s Čechmi alebo naopak si želajú zostať aj po vojne samostatní. Nevraviac o tom, že veľké ozbrojené vystúpenie neúmerne zvýšilo kredit celej zahraničnej akcie i československého odboja celkovo, ktorý sa dovtedy mohol popýšiť iba úspešným atentátom na Heydricha, ale inak jeho výkony v porovnaní s inými odbojovými hnutiami príliš neoslňali.

Odhladnuc od vyššie uvedeného, vnútorné vzťahy v Slovenskom národnom povstaní medzi zahraničným a domácim odbojom – najmä medzi londýnskym okolím prezidenta Beneša a povstaleckou Slovenskou národnou radou – neboli ani zďaleka ideálne. Hlavným dôvodom bolo, že Povstanie znovu nastolilo **otázku štátoprávneho postavenia Slovenska** v obnovenom Československu. Lenže na rozdiel od po-

dobných výziev prezidentovi Benešovi a českej exilovej politike o potrebe federalizácie obnoveného československého štátu v rokoch 1939–1940 (Hodža, Osuský, parížska SNR...), v Povstaní už nemal navrch Benešov centralistický tábor, ale reálnu moc na časti československého územia mala slovenská povstalecká politika.

Na povstaleckom území fakticky vznikol samostatný štát, ktorému chýbalo iba medzinárodné uznanie. O jeho dosiahnutie sa však slovenskí povstalci neusilovali, i keď predsedníctvo Slovenskej národnej rady zriadilo oddelenie pre medzinárodné vzťahy. To však vlastné aktivity nevyvíjalo, keďže povstalecké vedenie uznávalo exilovú československú vládu ako medzinárodného predstaviteľa československého odboja.

V Londýne však bola povstalecká SNR považovaná za krajinský národný výbor, ktorý iba dočasne zastupuje československú vládu a parlament. Podľa koncepcie exilovej vlády mala byť SNR jej podriadeným orgánom. O tom, ako si predstavuje reštaurovanie Československa, informoval prezident Beneš slovenský odboj v správe odoslanej z Londýna v júli 1944. Republika mala byť obnovená v jej predmníchovskej podobe vrátane ústavy z roku 1920. Až po zabezpečení právnej kontinuity Československej republiky mohli byť uskutočnené ústavné zmeny, ktoré by viedli k decentralizácii štátnej správy. Touto cestou Beneš zamýšľal vyjsť v ústrety tým slovenským požiadavkám, ktoré pokladal za oprávnené. O miere decentralizácie mal rozhodnúť ďalší vývoj udalostí. Správu Slovenska mal mať na starosti novovytvorený Ústredný krajinský výbor. Obdobné orgány mali byť zriadené aj pre Čechy, Moravu a Podkarpatskú Rus. V krajinskom výbore mali byť zastúpené všetky osobnosti odboja. No podľa vzoru prvorepublikového krajinského zriadenia mali byť z 1/3 menované vládou. Takýmto spôsobom mohli byť zatlačené skupiny, ktoré oponovali centralizačným tendenciám londýnskeho kabinetu.

Banskobystrická SNR s Benešovou argumentáciou nesúhlasila. Podľa jej názoru bola kontinuita Československa zahraničnopolitickým faktorom, ktorý nemal mať dopad na jeho vnútornú podobu. Preto mala byť obnovená republika hneď na začiatku proklamovaná ako spoločný štát Čechov a Slovákov, ale s ich rovnocenným mocenským postavením a územnou samosprávou Slovenska. Rovnako sa odmietali aj snahy Benešovho okolia resp. zahraničného odboja vyjadrovať sa k vnútornému usporiadaniu povstaleckého vedenia či zasahovať do vnútorných pomerov v slovenskom odboji (napr. preferovaním Benešovi lojálnejších osobností). Ale podobne neúspešne fakticky dopadli aj aktivity moskovského exilu snažiaceho sa usmerňovať povstaleckú politiku podľa vlastných názorov a plánov.

Československá vláda si však najskôr nechcela pripustiť, že by sa vývoj na slovenskom povstaleckom území mohol vyvíjať úplne autonómne od toho, ako si priebeh prevratu či obnovovania Československa vysnívali v londýnskom exile. A trvalo istý čas a prebehlo niekoľko názorových konfrontácií, pokiaľ si prezident Beneš a jeho okolie uvedomilo, že slovenský odboj, vedený povstaleckými demokratmi a komunistami, nič iné ako národno-politickú samosprávu Slovenska a federalizáciu Československa neakceptuje. Najvýraznejšie sa daný fakt prejavil na nepodriadení sa povstaleckej Slovenskej národnej rady vládne delegátovi Františkovi Němcovi, ktorého londýnsky exil vyslal na Slovensko, aby sa tu stal najvyšším predstaviteľom československej moci na už oslobodenom území, teda na povstaleckom Slovensku. Povstalecké vedenie síce Němca a jeho delegáciu formálne vrelo privítalo, ale na druhej strane mu dalo jasne najavo, že na povstaleckom Slovensku vládne výhradne SNR a nebude sa vnútropoliticky podriaďovať nijakému vládne predstaviteľovi. Němca teda neakceptovalo ako nadriadenú osobu delegovanú nadriadenou exilovou vládou, ale iba ako prostredníka medzi domácim (SNR) a zahraničným odbojom (exilový prezident a vláda), resp. ako oficiálneho prostredníka medzi povstaleckým vedením a sovietskou stranou, teda zahraničím.

Úlohy:

Vymenujte a opíšte hlavné oblasti spolupráce domáceho a zahraničného odboja.

Vysvetlite vzájomný pomer medzi domácim odbojom a londýnskym resp. moskovským exilom na príklade ich vzťahov počas Slovenského národného povstania.

II. Slovenský povojnový a protikomunistický exil

1. Ľudácka emigrácia z roku 1945

1.1 Motívy povojnovej emigrácie

Začiatkom apríla 1945 bol v Košiciach vyhlásený program prvej povojnovej československej vlády, dnes kvôli tomu v historiografii označovaný ako Košický vládny program. Ten naznačoval výrazné zmeny v dovedajšom fungovaní štátu, a to nielen v zmysle zmien voči systému vlády a spravovania verejných vecí vojnových režimov (ľudáckeho na Slovensku či nacisticko-okupačného v Čechách a na Morave), ale aj voči medzivojnovému demokratickému režimu. Na základe negatívnych skúseností so zlyhaním československej politiky a medzinárodného zabezpečenia československého štátu v Mníchove na jeseň 1938 resp. v nasledujúcom období presadenia sa autoritárstva, rozpadu štátu a pronemeckej kolaborácie, pristúpilo sa realizovaniu novým paradigiem povojnového režimu. Na jednej strane tak došlo k vytesneniu z legálneho politického pôsobenia všetkých tých politických síl, ktoré činil odboj zodpovednými za zánik československého štátu alebo za etablovanie sa kolaborantských vojnových režimov. Boli tak prioritne zakázané politické strany národnostných menšín, zacielujúc sa najmä na reprezentáciu nemeckej a maďarskej menšiny, ktoré boli obviňované z nelojálnosti voči Československu a z aktívnej účasti na jeho územnom „ožobračení“ Nemeckom či Maďarskom. A v konečnom dôsledku stratili Nemci a Maďari (až na malé výnimky pročeskoslovensky aktívnych jedincov) štátne občianstvo a z neho plynúce spoločenské a hospodárske výhody. Nemecká menšina bola vystavená Spojencami schválenej deportácii do Nemecka, zatiaľ čo maďarská menšina prišla o značnú časť svojho majetku, trpela výberovými represiami a stala sa občanmi druhej kategórie. Podobne dopadli aj politické strany a predstavitelia vojnových režimov. Na Slovensku prominentní ľudáci prišli o svoje majetky a väčšinou skončili aj vo väzení resp. mali byť súdení tzv. retribučnými súdmi spätne hodnotiacimi ich konanie počas vojny, aj keď v tom čase podľa zákonov Slovenského štátu neboli trestnými.

Po tomto prvotnom odčinení „zločinov proti československému štátu“ či odplate za obete odboja a za kolaborantské vojnové režimy prišlo na rad nové medzinárod-

né zabezpečenie obnoveného Československa tak, aby sa podľa mienky vtedajších politických lídrov nedošlo k novému ohrozeniu štátu. A keďže dezilúzia zo západných demokratických mocností bola na základe ich správania v Mníchove 1938 ešte príliš čerstvá a veľká, a USA neprejavovali o strednú Európu nijaký bezpečnosť garantujúci záujem, rozhodnutie spojenecky sa viazať padlo akosi prirodzene a dobrovoľne na Sovietsky zväz. Aj bez ohľadu na to, že Československo fakticky tak či onak geopoliticky spadlo do jeho sféry vplyvu. Zahranično-politická orientácia na komunistickú veľmoc na východe však nevyvolávala iba jednoznačne pozitívne očakávania slovenských komunistov či celkovo ľavice, resp. opatrne pozitívne očakávania odbojových demokratov, ale aj čiastočne oprávnené obavy konzervatívnejšieho obyvateľstva či predstaviteľov niekdajšej ľudáckej politiky.

To, čo všeobecne posúvalo na jar 1945 preč zo Slovenska tisícky osôb, neboli iba obavy politicky exponovaných prívržencov ľudáckeho režimu z povojnovej pomsty domáceho slovenského či zahraničného československého odboja. Bol to najmä strach zo samotného prechodu vojnového frontu a príchodu Červenej armády ako ozbrojenej sily komunistického režimu, voči ktorému Slovenský štát viedol predošlé štyri roky existenčný boj.

Politicky motivovanú emigráciu z roku 1945 označuje podľa jej politickej profilácie za „ľudácku“, lebo jej predstavitelia boli – až na malé výnimky – v takej či onakej miere spojení s predošlými štruktúrami a režimom kolaborantského Slovenského štátu z rokov 1939–1945. **Ľudácka emigrácia** sa fakticky začala tvoriť od prvých mesiacov roku 1945, kedy prichádzalo k postupnému vojenskému zaberaniu územia Slovenského štátu sovietskou, rumunskou či československou armádou a naopak vytláčaniu nemeckých a maďarských vojsk doznievajúcej vojnovéj koalície Osi. K viac-menej individuálnej emigrácii pred frontom sa najmä v apríli 1945 pridáva aj masová a relatívne riadená evakuácia civilnej (predstavitelia ľudáckeho režimu, stranícky a štátny aparát a ich rodiny, čiastočne aj nepolitickí evakuanti) a vojenskej zložky (najmä Hlinkova garda, ale aj Domobrana a Hlinkova mládež) ľudáckeho režimu. Jej početnosť sa odhaduje na 5 až 6 tisíc osôb. Z nich veľká časť pripadá na príslušníkov brannobezpečnostných formácií Slovenského štátu, ktorí pomáhali nemeckej brannej moci v udržiavaní kontroly nad slovenským územím po SNP či sa priamo podieľali na perzekúciách povstalcov, odboja či Židov, resp. aktívne pomáhali Nemcom v zastavení bojového postupu Spojencov. S približovaním sa frontu k Bratislave ako centru ľudáckej moci sa snažili v čo najväčšom počte a čo najskôr dostať do zajatia americkej armády na Západe, kde mohli predpokladať „prívetivejšie“ zaobchádzanie ako v sovietskom zajatí či pred československými súdmi. Celkové poč-

1.2 Únikové trasy i nedobrovoľné návraty

ty všetkých emigrujúcich osôb ľudáckeho režimu, resp. tých ktorí utiekli zo strachu pred príchodom frontu na jar 1945, sa odhaduje až na 10 tisíc osôb. Niekoľko tisíc sa ich však po pár mesiacoch vrátilo späť či už preto, lebo sa presvedčili, že príchod Červenej armády a československej moci nie je pre nich takým ohrozením, ako im to vykresľovala nacistická či ľudácka propaganda, resp. volili radšej neistí návrat domov ako hľadanie ešte neistejšej existencie v zahraničí. Boli to ale samozrejme najmä takí, ktorí sa z titulu svojej funkcie či aktivít v ľudáckom režime nemuseli a priori obávať privysokého trestu v obnovenom Československu.

Aj keď evakuačné plány a línie „pochodu“ zo Slovenska boli dané a vybrané už dávnejšie, spočiatku sa aktivistická ľudácka administratíva, režimisti či predstavitelia Domobrany alebo bojových jednotiek POHG s evakuáciou neponáhľali, lebo sa nepredpokladal tak rýchly postup Červenej armády k Bratislave, resp. sa stále dúfalo v nejaké zázračné bojové zastavenie sovietskeho postupu. Rýchly posun Červenej armády k Bratislave koncom marca 1945 však spustil vlnu masového exodu ďalej na Záhorie a po pár dňoch ďalej do Rakúska či Nemecka, kde už boli nemeckou stranou vyhladené miesta k dočasnému/prechodnému pobytu evakuovaných slovenských kolaborantov. Pôvodne pripravené časové plány a lokalizácie (pre vládu, prezident-skú kanceláriu, poslancov, funkcionárov HSLS, HM a kultúrneho života Kremsmünster a pre HG Ried s okolitými obcami) však už nebolo možné plne realizovať, lebo plánovaný organizovaný ústup sa vplyvom neočakávane rýchleho sovietskeho postupu skôr zmenil na útek.

1.2 Únikové trasy i nedobrovoľné návraty

Keď 31. marca 1945 dostala vláda výzvu opustiť Bratislavu, do večera už prezident Tiso a väčšina ministrov a sprievodnej suity bola na Záhorí, kde sa v Holíči zdržala až do obsadenia Bratislavy 4. apríla. Na druhý deň potom cez Hodonín dorazila táto skupina zhruba dvoch stovák „najvyšších“ ľudáckych evakuantov do Kremsmünsteru, kde našli útočisko v obci aj v príľahlých dedinách. Väčšina vlády prebývala v budove benediktínskeho kláštora, kde okrem nich a ďalších príchodzích zo Slovenska boli umiestnení aj predstavitelia maďarského Szálasiho režimu. Tu najvyšší evakuovaní predstavitelia ľudáckeho režimu prečkali koniec vojny. Po obsadení mesta Američanmi podpísali za vládu Slovenského štátu 8. mája formálnu kapituláciu do rúk amerického veliteľa a dostali spolu s niekoľkými ďalšími vrcholnými ľudáckymi predstaviteľmi do amerického zajatia. Prezidentovi Tisovi, ktorý sa od tejto skupiny krátko predtým odpojil, sa podarilo ešte nejaký čas ukrývať v kláštore

v Altöttingu. Tu bol však v júli vďaka neopatrnosti svojho okolia vypátraný orgánmi americkej armádnej spravodajskej služby CIC. Nedobrovoľne sa tak pripojil k zvyšku Američanmi väznenej ľudáckej elity, ktorá bola následne vydaná do Československa na trestné stíhanie za zločiny proti československému štátu resp. za vojnové zločiny.

Viacerým evakuovaným vrcholným predstaviteľom ľudáckeho režimu sa však podarilo uniknúť osudu amerických zajatcov a rôznymi spôsobmi si zachovali osobnú slobodu v západnom svete. Najskôr prevažne ako neznámi utečenci, snažiaci sa splynúť s tisíckami iných, ktorí sa podobne ako oni skrývali pre niekdajšiu kolaboráciu s nacizmom či fašizmom, resp. s masou povojnových migrantov, ktorí sa po vojne vracali do svojich predvojnových domovov či hľadali nové povojnové existencie. Takýmto spôsobom sa podarilo vyhnúť sa zajatiu niekdajšiemu ministrovi vnútra a zahraničných vecí a neskoršiemu hlavnému aktérovi ľudáckeho exilového ťaženia proti obnove Československa Ferdinandovi Ďurčanskému. Ten sa koncom apríla odpojil od hlavnej vládnej skupiny exulantov a hľadal individuálne možnosti dostať sa do bezpečného zahraničia cez Švajčiarsko. Snažil sa využívať kontakty na niekdajších veľvyslancov Slovenského štátu pôsobiacich v Berne či vo Vatikáne, resp. sa spoliehal na pomoc proľudáckej slovenskej krajanskej komunity. Okrem neho sa podarilo dostať do bezpečného exilu mimo prvotný záujem amerických či československých spravodajských orgánov aj exministri národnej obrany Štefanovi Haššíkovi, a rôznymi spôsobmi (často s pomocou niektorých predstaviteľov Vatikánu či Karola Sídora) aj viacerým predstaviteľom ľudáckej intelektuálnej elity (historik František Hrušovský, spisovateľ a niekdajší predseda Matice slovenskej Jozef Cíger-Hronský, filozof Štefan Polakovič, publicista Konštantín Čulen či literárny vedec Stanislav Mečiar). Nie každému sa ale snaha o individuálne hľadanie optimálnej útekovvej cesty na Západ resp. najmä do bývalým kolaborantom prívetivej autoritatívnej Argentíny podaril. Zajatiu a vydaniu československým orgánom sa napr. nevyhol bývalý veliteľ HG a minister vnútra Alexander Mach.

Pri skúmaní spôsobov, ktorými sa desiatky najpoprednejších osobností ľudáckeho exilu napokon dostala do exilu a unikla zatknutiu a vydaniu československým orgánom, zaujíma najpoprednejšie miesto takpovediac „**talianska cesta**“. Podobne ako aj v prípade mnohých iných predstaviteľov niekdajších nacisticko-fašistických režimov a kolaborantov, voľnejšie a neusporiadanejšie politické pomery v povojnovom Taliansku, spolu s ústretovosťou časti talianskej politiky i vatikánskych kruhov a vďaka mnohým kontaktom vybudovaným počas vojny sa Apeninský polostrov stával hlavnou únikovou trasou a prestupným útočiskom aj pre slovenských ľudákov. V Ríme sa mnohí mohli obrátiť na bývalého veľvyslancu pri Svätej stolici Karola Si-

1.3 Osobnosti, organizácie a aktivity

dora a viaceré iné osobnosti, ktoré tu pôsobili ešte z vojnových čias a nový taliansky režim ich nechal bez problémov neverejne pôsobiť v krajine.

1.3 Osobnosti, organizácie a aktivity

Väčšina politicky aktívnych príslušníkov ľudáckeho režimu, ktorí na jar 1945 evakovala zo Slovenska, odchádzala do emigrácie aj preto, lebo tu očakávala nejakým spôsobom zachovanie slovenskej štátnosti a pri istej blahosklonnosti západných administratív pokračovanie svojich politických aktivít v podmienkach exilu na čele s prezidentom Tisom a evakovanou vládou. Fakticky si to predstavovali ako obdobu druhého československého exilu, akurát teraz v ľudáckej verzii. Ich kalkulácie (podobne ako tie Hitlerove) sa však výrazne zmýlili v ochote podporovať ich protisovietsku politiku aj za cenu tichej podpory a tolerovania ich aktivít počas vojny. K novej „horúcej“ vojne k ich sklamaniu neprišlo a ani postupná kryštalizácia tej novej „studenej“ vojny im nedávala záruky takých politických aktivít, v aké pri odchode zo Slovenska dúfali. Západné veľmoci spravidla československými orgánmi identifikované a požadované ľudácke osobnosti vydávali k trestnému stíhaniu v Československu. Preto v prvých povojnových rokoch nebol ľudácky exil v zahraničí príliš verejne činný a organizovaný. Zlom nastal až v roku 1947, kedy v súvislosti s iránskou, gréckou či tureckou krízou začínalo byť zrejmé, že Západ sa bude na prípadné aktivity svojich „včerajších“ nepriateľov z pronacistického tábora pozeráť cez prizmu gradujúcich protisovetskej nálad už menej rigorózne či dokonca ústretovejšie.

Ďalším limitom politicky motivovanej emigrácie a jej ďalšieho spoločenského pôsobenia bola aj samotná početnosť tých, ktorí boli ešte ochotní verejne sa angažovať. Z tých cca 5 tisíc osôb, ktoré v prvej (t.j. ľudáckej povojnovej exilovej vlne) ostali v zahraničnom exile, sa odhaduje, že sa nejako politicko-spoločensky prejavovali asi 3 tisícky z nich (najmä v Bavorsku, Taliansku a Rakúsku) a zvyšné 2 tisícky sa „stratili“ rozptýlené po celom svete bez záujmu o exilovú politiku či spoločenský aktivizmus.

Ako prvý začal exilovými politickými aktivitami hýriť **Ferdinand Ďurčanský**, ktorého prívrženci už v marci 1947 spustili tajne z Talianska rozhlasové vysielanie so silne protikomunistickým a protičeským zameraním, idealizujúc niekdajší Slovenský štát. Neskôr sa okolo Ďurčanského grupovali najmä radikálnejšie osobnosti niekdajšieho ľudáckeho režimu. Pritom on samotný vykazoval až obdivuhodnú, aj keď zmysluprázdnu schopnosť zaplavovať rôzne západné inštitúcie desiatkami memoránd, ktoré ich mali presvedčiť o potrebe odmietania povojnovej československej „komunistickej“ a prosovietskej štátnosti a naopak osožnosti pokračovania ľudáckej slovenskej štátnosti. Ďur-

čanský po prechodnom pobyte v Rakúsku a Taliansku založil v januári **1946 Slovenský akčný výbor**, ktorý postupne vytvoril svoje pobočky v Nemecku, Rakúsku, Španielsku, Taliansku, USA či v Argentíne. Po svojom odsúdení Národným súdom v Bratislave na trest smrti radšej v decembri 1947 odcestoval do Argentíny, ktorej autoritatívny režim Juana Peróna bol ústretový voči mnohým nacistickým a fašistickým utečencom z povojnovej Európy. Tu našlo zázemie aj viacero jeho spolupracovníkov, napr. básnik Rudolf Dilong tu vydával *Slovenské zvesti*, typické svojim tvrdým nacionalizmom a konzervatívnym katolicizmom. Postupne sa ťažisko činnosti Ďurčanského tábora presúva z Argentíny do USA, kde bol v roku **1949** založený **Slovenský oslobodzovací výbor**, a s príchodom samotného Ďurčanského do Mníchova najmä do Nemecka. Tu vydával viaceré periodiká prezentujúce jeho „vodcovské“ danosti v exile a ním presadzovanú exilovú politiku. Medzi najznámejšie patrili *Slovák v slobodnom svete*.

Popri Ďurčanskom, ktorého štýl exilovej politiky bol aj pre mnohých bývalých ľudákov príliš radikálny a ťažko stráviteľný, druhé epicentrum ľudáckeho exilu sa vytvorilo okolo niekdajšieho veľvyslanca Slovenského štátu vo Vatikáne **Karola Sidora**. Hoci pôvodne tiež patrili k mladšej a revolučnejšej zložke ľudovej strany a bol na čele Hlinkových gárd od ich vzniku v roku 1938, v marci 1939 ako polonofil „vsadil na zlú kartu“ a na rozdiel od vzniku samostatného Slovenska pod patronáciou nacistického Nemecka videl skôr cestu vo vzniku štátu v kooperácii s katolíckym Poľskom. Varšava však napokon pri vzniku Slovenského štátu nezohrávala nijakú významnejšiu úlohu a Berlín si od Bratislavy bez väčších problémov vynútil jeho stiahnutie z najvyššej orbity vtedajšej ľudáckej politiky za to, že odmietol v marci 1939 vyhlásiť samostatné Slovensko na pokyn Hitlera. Tiso teda „odpratal“ Nemcami netolerovaného Sidora do zátišia diplomatickej služby vo Vatikáne, kde Sidor bez väčších problémov prečkal turbulencie II. sv. vojny a vytvoril si aj pre povojnové obdobie množstvo podstatných zahraničných kontaktov. Tým, že od roku 1939 jeho mladícka revolučnosť postupne chladna a racionalizovala sa, a vďaka tomu, že sa nijak výraznejšie „nezašpinil“ pronacistickou politikou, stal sa ideálnym predstaviteľom umierneného ľudáckeho exilu ako protiváhy radikálnej dobrodružnosti Ďurčanského skupiny. Sidor, na rozdiel od Ďurčanského, realisticky nepredpokladal vypuknutie ostrého vojnového konfliktu medzi sovietskym blokom a Západom, ktorý by u Západu „omilostil“ niekdajšiu ľudácku kolaboráciu s Hitlerom a spravil by ju automaticky favoritom pri úvahách Západu čo s Československom ako moskovským satelitom. A hoci bol podobne negatívne vyhranený voči Čechom a československej štátnej platforme ako Ďurčanský, aj v súvislosti s ich osobnosťami ich odlišoval najmä spôsob, akým si predstavovali dosiahnutie slovenskej štátnosti v budúcnosti. Ďurčanský staval na radikalizme,

1.3 Osobnosti, organizácie a aktivity

niekedy až „bezbrehom“ aktivizme, silne protibolševickej a protičeskej propagande, a svoju argumentáciu slovenskej štátnosti postavil na obhajobe niekdajšej ľudáckej štátnosti a idey continuity Slovenského štátu, ktorého existencia bola násilne prerušená sovietskou a českou „okupáciou“. V tejto súvislosti sa snažil presvedčiť Západ o jeho omyle, keď súhlasili s obnovením Československa počas vojny. Naopak Sidor bol geopoliticky omnoho reálnejší. Uvedomoval si, že s nekritickým schvaľovaním všetkého, čo priniesol ľudácky Slovenský štát v rokoch 1939–1945 nemá šancu na demokratickom Západe, ktorý ešte donedávna bojoval s fašizmom a nacizmom (vrátane Slovenského štátu), preraziť. Snažil sa preto zmeniť obraz Slovenska s niekdajšieho Hitlerovho prisluhovača na obeť veľmocenskej politiky Nemecka počas vojny, pričom bohabojný katolícky slovenský ľud stále túži po vlastnom národnom štáte, ale už demokratickom, aj v prípadnej širšej stredoeurópskej konfederácii úzko spolupracujúcej s demokratickými západnými veľmocami. Zatiaľ čo Ďurčanský sa spoliehal najmä na revolučnosť slovenskej nacionálnej myšlienky odhodlaných aktivistov, Sidor skôr predstavoval „pokojnú silu“, využívajúc väčšie sympatie krajanskej komunity aj národno-katolíckych spolkov, najmä v USA.

Sidor sa do komunistického prevratu v Československu v roku 1948 príliš ešte politicky neprejavoval. Až komunistický prevrat, prisun tisícok nových emigrantov zo Slovenska a najmä jednoznačnejší negatívny postoj Západu voči skomunizovanému Československu primäl Sidora na početné apely svojich prívržencov, aby započal organizovať vlastnú exilovú akciu. Ešte v roku 1948 preto založil **Slovenskú národnú radu v zahraničí**, ktorej predchodkyňu, presadzujúcu demokratickú slovenskú štátnosť, ešte počas vojny stvoril Peter Prídavok. Ďalším významným Sidorovým spolupracovníkom bol tiež niekdajší generálny tajomník ľudovej strany a ďalší „odloženec“ ľudáckej politiky v diplomacii Jozef M. Kirschbaum. Podobne ako Sidor sa dostal počas vojny do nemilosti nemeckého tútora Slovenského štátu a väčšinu vojny prežil ako veľvyslanec v neutrálnom Švajčiarsku.

Spočiatku tvorilo prosidorovskú exilovú sieť množstvo krajanských a exilových organizácií slovensko-národného a kresťansko-demokratického zamerania, vrátane rôznych pomocných organizácií zameriavajúcich sa na podporu Slovákov v utečeneckých táboroch v Taliansku (*Slovenská tlačová kancelária, Slovenský pomocný výbor*), Nemecku či Rakúsku (*Slovenská katolícka federácia, Slovenský sociálny výbor, Strana slovenskej kresťanskej demokracie*). Sidorovi prívrženci vydávali tiež niekoľko exilových periodík. V Ríme vychádzalo periodikum s prílohou *Hlas Svätého otca*, v Rakúsku a Nemecku sa šíril časopis *Slobodné Slovensko*, v Paríži vychádzal *Slovenský národ*. Po presťahovaní sa Sidora do Kanady v roku 1950 sa aj ťažisko jeho exilového

tábora presúva na severoamerický kontinent. Tu sa môže opierať o silnú a početnú podporu zo strany katolíckych krajanov, reprezentovaných najmä *Slovenskou ligou* v Amerike. Sidorova ľudácko-exilová umiernenějšía politika tak získava priestor na sebareprezentáciu aj vo viacerých krajanských periodikách a fakticky sa stáva v tej dobe v povojnovom slovenskom exilovom svete najvplyvnejšou. Cieľom Sidorovej Slovenskej národnej rady v zahraničí bolo vytvorenie stredoeurópskej federácie, kde by boli Slováci zastúpení samostatne. Už v roku 1953 však Sidor zomiera a postupne tak bledne aj vplyv jeho politického tábora, ktorého čiastočne v ľudáckom spektre vytláča neustály aktivizmus Ferdinanda Ďurčanského a jeho prívržencov. Ďurčanského radikalizmus a snahy riadiť a „robiť odboj“ na Slovensku zo zahraničia stáli stratu slobody a perzekúcie mnohých kuriérov, ktorých vysielal na Slovensko, ako aj osôb, ktoré im pomáhali či iba nechtiac prišli s nimi do styku.

Okrem týchto dvoch najvýznamnejších politických osobností ľudáckeho exilu existovali aj ďalšie ľudácke organizácie, ktoré zhromažďovali desiatky aktivistov s cieľom obnovy Slovenského štátu. Často ich organizovali bývalí príslušníci branno-bezpečnostných zložiek Slovenského štátu, ktorí sa nazdávali, žeby mohli byť Západu osožní v boji proti sovietskemu imperializmu a komunizmu a vďaka tomu si u nich zabezpečiť obnovenie slovenskej samostatnosti. Takto sa už v decembri 1945 vytvoril okolo Ladislava Jankoviča *Slovenský revolučný odboj*, ktorý personálne čerpal najmä s niekdajších vysokoškolákov zapojených koncom vojny v spravodajských či veliacich štruktúrach Hlinkovej mládeže. Bývalí armádni predstavitelia sa zasa často angažovali v organizácii posledného ministra národnej obrany Slovenského štátu Štefana Hašíka (*Únia slovenských kombatanov*), a mladí ľudácki aktivisti tiež v *Bielej légii* okolo **Jozefa Vicena**. Všetky tieto skupiny spájala myšlienka obnovenia slovenskej štátnosti, aj keď vzhľadom na preferencie ich hostiteľských krajín (USA, Veľká Británia, Francúzsko, Spolková republika Nemecko) už nie totalitne ľudáckej, ale demokratickej. Rozdeľovali ich najmä početné osobné averzie, často majúce základy ešte vo vojnových časoch rivalít v ľudáckom vedení Slovenského štátu, resp. sa odlišovali v spôsoboch a dôraze, akými chceli novú slovenskú štátnosť dosiahnuť.

Úlohy:

Vymenujte hlavné organizácie ľudáckeho exilu, roky ich vzniku a ich najvýznamnejších predstaviteľov. Charakterizujte základné ciele ľudáckeho exilu a aktivity, ktorými sa mali dosiahnuť.

2. Pofebruárová emigrácia po komunistickom prevrate roku 1948

2.1 Nastolenie komunistického režimu a úteky na Západ

Neuplynuli ani tri roky od prvej povojnovej vlny emigrantov, ktorí z politických príčin opúšťali územie Slovenska, a po komunistickom prevrate vo februári 1948 prišla nová vlna exilu. Podobne ako v roku 1945 to boli predstavitelia „porazených“ politických síl. Ibaže v tomto prípade už išlo o predstaviteľov demokratických politických strán, ktorí ešte donedávna spoluvládli s komunistami. Unikali z Československa pred reálnou či potenciálnou hrozbou represívnej odplaty nového komunistického režimu voči všetkým, ktorí sa protivili komunistickej totalite. So stovkami demokratických politikov rôzneho rangu (od ministrov či poslancov resp. členov Slovenskej národnej rady, cez predstaviteľov stranických aparátov až po okresných a miestnych predstaviteľov Demokratickej či sociálno-demokratickej strany alebo Strany slobody) odchádzali zo Slovenska aj tisícky prívržencov týchto strán resp. osôb, ktoré sa obávali nového politického režimu. Mnohí si nevedeli predstaviť spoločenské či verejné „fungovanie“ v totalitnej komunistickej krajine. Iní prišli resp. očakávali, že prídu o svoje hospodárske pozície a postate. Ďalší utekali pred vidinou zhoršenia všeobecných životných podmienok a z túžby zažiť slobodu a prosperitu v slobodnom „kapitalistickom“ Západe.

Najľahšie identifikovateľnou skupinou pofebruárových utečencov boli poprední politici nekomunistických strán (v prípade Slovenska najmä **Demokratickej strany** – DS), ktorí sa po komunistickom prevzatí totálnej moci v krajine cítili byť ohrození. Fakticky sa v hľadáčku komunistickej polície ocitlo takmer kompletne vedenie DS. Nebolo nijakých pochyb, že ide iba o politickú pomstu či „čistenie“ spoločenských pozícií novej štátostrany pre hlbšie ovládnutie nižších štruktúr strany a jej voličstva. Okrem týchto zatknutí a trestných pokračovaní voči desiatkam funkcio-

nárov DS dochádzalo aj k prepusteniu stoviek jej činníkov v ústredných štátnych orgánoch. K nim zakrátko pribudli ďalšie desiatky poslancov a členov DS v parlamente či v Slovenskej národnej rade a stovky členov lokálnej štátnej správy, ktorých mandát bol fakticky násilne ukončený nelegálnymi „revolučnými“ prostriedkami komunistického prevratu vo forme tzv. akčných výborov. Spolu s tým sa v médiách už plne ovládaných komunistami spustila propagandistická kampaň proti bývalým nekomunistickým politikom odporujúcim nastupujúcej komunistickej totalite. V tejto všeobecnej atmosfére komunistických udaní, čistiek a avizovaného ďalšieho pohonu voči „bývalým ľuďom“, viacerí z ostrakizovaných predstaviteľov DS sa rozhodli radšej pre útek z krajiny, ako by mali čakať, pokiaľ ich príde zadržať polícia. V prvých mesiacoch komunistického režimu ešte nebol vybudovaný nepriehľadný systém „Železnej opony“, t.j. systém ostrahy štátnych hraníc komunistického štátu, ktorý by znemožňoval útek na demokratický Západ. Napriek tomu boli emigrácie často veľmi dramatické, lebo poprední protikomunisticky aktívni demokrati boli sledovaní policiou pre prípad, že by chceli ujsť pred potenciálnym trestným stíhaním v novom komunistickom režime. Stovky emigrujúcich politických aktivistov i obyčajných utečencov preto radšej využívala k svojmu odchodu do exilu nelegálne prekročenie hraníc cez „zelenú“ hranicu s Rakúskom či Bavorskom.

Štruktúra utečencov bola pestrá. V prvých týždňoch či mesiacoch po prevrate utekali najmä nekomunistickí politici a na nich naviazaná spoločenská elita, ktorí sa reálne i potenciálne obávali komunistických represí za ich protikomunistickú politiku a postoje v povojnovom období ich spoločného koaličného vládnutia. To od roku 1947 už naberalo charakter existenčného politicko-spoločenského boja. Neskôr ale väčšinu utečencov už tvorili „obyčajní“ ľudia, najmä mladí, ktorí často utekali na Západ iba z pocitu obmedzovania komunistickým režimom či túžby po dobrodružstve.

Politici, najmä tí významnejší, boli prirodzene tiež vzácnym „produktom“, ktorý prichádzal spoza tzv. Železnej opony a bolo možné ich potenciálne využiť v rozbiehajúcej sa Studenej vojne. Ich osud bol preto odlišný od masy bežných utečencov tiesniacich sa a strádajúcich v táboroch pre tzv. *Displaced persons*, ktorých vznikli v Rakúsku a najmä v Nemecku desiatky. Utečenecké tábory poskytovali po vojne útočisko všetkým, ktorí stratili „domov“ či už v dôsledku vojny, prechodu frontu alebo najnovšie komunistického systému, ktorý postihol mnohé národy a krajiny stredovýchodnej Európy. O politicky významnejšie osobnosti a dôstojníkov armády a bezpečnosti z radov československého pofebruárového exilu prejavovala záujem najmä vyššia americká okupačná administratíva. Sústreďovala ich v zvláštnych pobytových miestach (najznámejší tzv. *Alaska House*), resp. im pomáhala presúvať

2.1 Nastolenie komunistického režimu a úteky na Západ

sa rýchlejšie do cieľových destinácií, kde mali zdvihnúť prápor protikomunistického odporu vo svojich národných komunitách. Mimo táborov zostávali tí, o ktorých sa postarali príbuzní či známi z krajanských komunit v Nemecku, Rakúsku, Francúzsku, Veľkej Británii či USA. Mnohým pomáhali kontakty vybudované už počas ich pobytu v západnom druhom odboji počas vojny, iní mohli využívať tiež spojenia, ktoré si vybudovali počas výkonu povojnovej politiky.

Až na zopár „vyvolených“ vrcholných predstaviteľov, cesta všetkých ostatných za slobodou a prosperitou (či aspoň priemernou životnou úrovňou a zabezpečením) bola omnoho trnistejšia. Prvotnú eufóriu z úspešného prekročenia hraníc a uniknutia z uzavierajúcej sa republiky vystriedali obligátne všedné utečenecké problémy a procedúry. Po úradných, policajných a spravodajských výsluchoch sa dostala drvivá väčšina emigrantov do utečeneckých táborov, zriaďovaných okupačnými či vládnymi orgánmi alebo mezinárodnými organizáciami pre pomoc utečencom (IRO – *International Refugee Organisation*). Tu často trpeli nedostatočnou stravou, hygienou a pod. Z dočasného pobytu v táboroch, odkiaľ očakávali skorú „distribúciu“ do normálnych podmienok v niektorej z prijímajúcich európskych i mimoeurópskych krajín, sa stávalo nekonečne dlhé a traumatizujúce čakanie. Vysnívanou cieľovou destináciou boli najmä USA, ktoré boli dostatočne ekonomicky silné a rozvinuté, netrpeli povojnovým strádaním ako európske štáty a žila tu najpočetnejšia krajanská komunita s mnohými rodinnými väzbami aj na Slovákov v utečeneckých táboroch. Dostať víza pre vycestovanie do USA však bolo veľmi obtiažne a Spojené štáty sa ešte stále bránili výraznejšiemu uvoľneniu imigračných kvót nastavených v 20. rokoch 20. storočia.

Významní exiloví politici, o ktorých bezproblémové presunutie a aktivizáciu v USA sa postarali americké úrady, resp. sa už nachádzali v krajine predtým (ako napr. Štefan Osuský, Ján Papánek...) sa preto snažili individuálne žiadosti o udelenie víz a emigráciu do USA riešiť systematicky a komplexnejšie. Presvedčali americké úrady, aby aj československých emigrantov zaradili do kvót pre udelenie víz politickým utečencom z východného bloku, resp. všeobecne európskym povojnovým emigrantom. Začiatkom leta 1948 sa totiž v Kongrese prerokovávala osnova zákona o pripustení 200 tisíc utečencov z nemeckých, rakúskych a talianskych utečeneckých táborov do USA. Keďže bola pripravovaná ešte pred februárom 1948, nereflektovala utečeneckú vlnu z Československa. V kongresovej Snemovi bola najskôr schválená pôvodná verzia zákona. Ale v Senáte bolo napokon prijaté osobitné ustanovenie, že sa má tiež pripustiť aj dve tisíc československých utečencov. Následné schválenie aj tejto „československej“ kvóty na spoločnom zasadnutí Snemovne a Senátu v júni

1948 malo veľký význam pre nutnosť dostať čo najviac ľudí z utečeneckých táborov do normálnejšieho prostredia ešte pred príchodom zimy 1948/1949.

Popri prvých skromných politických aktivitách hneď v prvých mesiacoch nového exilu, väčšinu bývalých politikov neustále zamestnávala otázka starostlivosti o tisíce pofebruárových emigrantov. Tí boli roztrúsených po viacerých utečeneckých táboroch a snažili sa už začať nový život v prijímajúcich krajinách. Zakladali sa preto mnohé podporné organizácie pre utečencov. K najvýznamnejším z nich patrila **Americký fond pre československých utečencov** (American Fund for Czechoslovak Refugees Inc.) v New Yorku. Pri zrode tejto sociálnej inštitúcie v máji 1948 stáli na popredných miestach Slováci **Ján Papánek** a **Juraj Slávik**. Najmä prvotné finančné prostriedky pochádzali z fondov, s ktorými Papánek ako československý zástupca v OSN disponoval. Fond a jeho vedúci činitelia mali tiež podporu vplyvnej krajskej organizácie – *Československej národnej rady v Amerike*. Tiež v Rakúsku získali emigranti pomoc francúzskych a amerických okupačných úradov. V júli 1948 vznikol *Pomocný výbor československých utečencov* v Innsbrucku a v Linci existoval *Československý komitét pre Rakúsko*. V Taliansku dokonca existoval zvlášť český a slovenský pomocný výbor pre politických utečencov. Podobné pomocné organizácie vznikali aj v Kanade či vo Švajčiarsku. V mnohých z nich na popredných miestach figurovali popri dominantnejších Čechoch tiež reprezentanti slovenského pofebruárového exilu. Postupom času sa utečenecké tábory od slovenských a českých utečencov vyprázdňovali a oni si nachádzali nový „domov“ v hostiteľských krajinách. Mnohí zostávali priamo v Nemecku a čiastočne v Rakúsku (či už kvôli znalosti jazyka alebo kvôli blízkosti k rodnej krajine). Väčšina však napokon skončila vo výrazne vzdialenejších destináciách, najmä v USA, ktoré bez problémov dokázalo vstrebať aj takúto početnejšiu enklávu cudzincov.

2.2 Studenovýjnový kontext

Iba pri letmom zamyslení sa nad charakterom Studenej vojny a nad možnosťami pôsobenia politického pofebruárového exilu je zjavné, že rozhodujúcim akčným rámcom (či skôr „kľetkou“) exilových aktivít bol práve nebojový/nevojenský charakter konfrontácie Západu s Východom. A keďže každý politický exil a jeho aktivity sú limitované hlavne podporou zo strany hostiteľskej krajiny (tá ich môže úplne tlmiť až zakazovať, alebo naopak – ako napr. v prípade vojny – štedro financovať a všemožne podporovať), v prípade Studenej vojny bolo jasné, že situácia nového exilu bude výrazne komplikovanejšia ako pri druhom či prvom československom odboji. Ohľadom

2.2 Studenovojsný kontext

prípadnej podpory Západu mal tak československý pofebruárový exil viac slabých stránok ako tých silných.

Vzťahy medzi demokratickými veľmocami na čele s USA a Sovietskym zväzom a jeho blokom boli síce permanentne napäté a plne konfrontačné, reálne sa však nebojovalo a boli medzi nimi plnohodnotné diplomatické vzťahy. A v mnohom, najmä neskôr, aj značné hospodárske väzby. Začlenenie stredovýchodnej Európy pod sovietsky komunistický vplyv sa neudialo cestou otvoreného násillia a okupácie ako v prípade nedávneho nemeckého vojnového ťaženia Európou. Častokrát sa krajiny sovietskej sféry vplyvu dostali pod dominanciu Moskvy pre malý odpor až pre trestuhodnú ignoranciu ich slobody zo strany Západu. Inokedy, ako práve v československom prípade, si cestu komunistické dokonca zvolila veľká časť obyvateľstva (odhliadnuc samozrejme od toho, či si vtedy uvedomovali, čo ich v režime riadiacom komunistami reálne čaká). Západné veľmoci sa preto k podpore exilových opozičných hnutí stavali relatívne ústretovo iba potiaľ, pokiaľ mali tieto aktivity neoficiálny „súkromný“ charakter. S nijakým uznaním československého exilu vo forme akejsi exilovej vlády či exilového štátneho zriadenia nemohli nekomunistickí exulanti z Československa (ani z iných krajín postihnutých komunizmom) počítať. Na druhej strane tu bol fakt, že v západných krajinách iba prednedávnom existovali československé odbojové centrály a na miesta svojich predošlých pôsobísk sa vracali mnohé výrazné osobnosti druhého odboja, pozitívne „zapísané“ u orgánov prijímajúcich štátov. To poskytovalo výhodu v nadviazaní relatívne dobrej spolupráce práve v zmysle ich neoficiálnej (čiže neštátnej, iba súkromno-politickej, spoločenskej...) podpory.

Keď v jarných mesiacoch roku 1948 začali tisíce Čechov a Slovákov utekať na Západ, už sa tu nachádzali desaťtisíce utečencov z krajín sovietskeho bloku, kde nastalo definitívne prevzatie totálnej moci komunistami skôr. Postupne sa tu od roku 1945 dostávali protikomunistickí Rumuni a Bulhari, utečenci z pobaltských štátov a napokon aj Maďari a Poliaci. Svoje krajiny opustili desiatky ministrov, poslancov, vyslancov a iných vysokých predstaviteľov svojich štátov, nachádzajúcich sa teraz v komunistickom područí, resp. priamo pod sovietskou okupáciou. Z vlastnej iniciatívy, ale tiež z nutnosti vytvoriť reprezentatívne organizácie uchádzajúce sa o podporu hostiteľských krajín, postupne si vytvárali svoje **exilové politické centrály**. Vzhľadom k úpadku vplyvu iných západných veľmocí a vďaka bezkonkurenčnej pozícii **USA** v slobodnom svete, gros týchto aktivít a hlavné emigrantské organizácie sa vytvárali v Spojených štátoch. Takto napr. bývalý povojnový bulharský premiér Dimitrov založil v New Yorku už v roku 1945 prvú organizáciu *Slobodných Bulharov*. V októbri 1947 nasledovalo založenie podobnej poľskej organizácie na čele s bý-

valým poľským premiérom a lídrom povojnových poľských agrárnikov Stanisławom Mikołajczykom (*Poľský národný demokratický výbor*). O mesiac na to už vznikol aj *Maďarský národný výbor* vedený Béloom Vargom, a v januári 1948 tiež *Rumunský národný výbor*. Po vzniku *Rady slobodného Československa* vo februári 1949 sa koncom toho roku prezentovali vytvorením svojho „národného výboru“ tiež exiloví Albánci. S miernym časovým odstupom sa neskôr dotvorila tiež obdobná estónska, litovská a lotyšská organizácia. Činnosť týchto výborov spočívala v presadzovaní národných záujmov exilu u amerických predstaviteľov a orgánov, ale tiež u krajanských združení, v usporiadaní rôznych kultúrno-vzdelávacích či spomienkových akcií a v intenzívnej informačnej kampani v západnej tlači, prípadne v rozhlase.

Tieto exilové „národné výbory“ sa nažili Spojené štáty nejak organizačne zaštrešiť, aby vytvárali výraznejšiu protikomunistickú bázu, aby ich mohli skryte financovať (cez novovytvorenú súkromno-verejnú korporáciu) a tak primäť k zanechaniu vnútorných rozporov, jednote a žiaducej aktivite. Už v lete 1947 vznikla vo Washingtone *Skupina pre zvláštne úlohy*, ktorá podporovala myšlienku propagačného ťaženia proti komunizmu. Tvorili ju politici ako George Kennan (niekdajší politický radca americkej ambasády v Moskve), Allan W. Dules (počas vojny funkcionár Úradu strategických služieb a neskôr riaditeľ CIA) pod. Pre psychologickú vojnu získali aj ministra zahraničných vecí Deana G. Achesona či veliteľa americkej okupačnej zóny v Nemecku Luciusa Claya. V septembri 1948 sa už uvažovalo o vytvorení civilnej organizácie, oficiálne financovanej zo súkromných darov (v skutočnosti a skryte cez CIA zo štátneho rozpočtu), ktorá by spolupracovala s utečencami a ich prostredníctvom by sa komunikovalo s obyvateľstvom v komunistických štátoch a podporoval ich odpor voči komunistickým režimom. V júni 1949 tak vznikol ***Národný výbor pre slobodnú Európu*** (National Committee for a Free Europe, Inc.). Prvým predsedom bol Allan Dules. Organizácia mala množstvo sprievodných aktivít: *Free Europe University in exile*, *Free Europe College* so sídlom v Štrasburgu, a vypomáhala aj Kongresová knižnica. Zriadila agentúru *Free Europe Press* informujúcu americkú verejnosť o živote za železnou oponou. Vydával sa časopis a celkovo aj stovky štúdií a brožúr.

Každý exilový národný výbor mal spočiatku aspoň vlastnú kanceláriu v New Yorku či Washingtone s niekoľkými zamestnancami (akýsi sekretár či sekretárka, ktorí sa starali o chod kancelárie, redaktori, ktorí sledovali zahraničnú tlač a vypracovávali materiály pre zahraničné médiá alebo brožúri, bulletini a prevolania k vlastnému exilu a krajanom v USA, prípadne adresovaným odporcom komunizmu v materských krajinách). Početné stavy personálu týchto kancelárií prirodzene záviseli od finančnej situácie vlastnej emigrácie (peniaze či cennosti prinesené z materskej krajiny

2.2 Studenovojský kontext

alebo už sa nachádzajúce v hostiteľskej krajine napr. z čias vojny, finančná sila a dary od krajanov...), ale najmä od podpory hostiteľskej krajiny, teda od USA. A tu si treba uvedomiť, že táto podpora bola v čase premenlivá. Spočiatku, keď sa reálne schylovalo k akejsi tretej svetovej vojne a Západ sa pre istotu snažil čo najviac mobilizovať protikomunistické exilové organizácie v zmysle ideovej a spravodajskej diverzie komunistického bloku, finančná podpora takýchto „národných výborov“ bola relatívne dostatočná. Americká strana však nebola spokojná s výkonnosťou týchto organizácií, lebo ich aktivity výrazne podkopávali nezhody a personálne animozity v jednotlivých národných exilových reprezentáciách. Po smrti Stalina, ukončení Kórejskej vojny a nástupe miernejšej sovietskej garnitúry reprezentovanej Chruščovom a akceptujúcej „mierovú koexistenciu“ s kapitalistickým Západom, americká podpora exilovým hnutiam z komunistickej Európy sa už viac inštitucionalizovala a presunula skôr na iné prostriedky protikomunistickej propagandy.

V roku 1954 sa Národný výbor pre slobodnú Európu pretransformoval do **Zhromaždenia európskych ujarmených národov** (Assembly of Captive European Nations). Táto inštitúcia vznikla v dôsledku snáh centralizovať a koordinovať snahy jednotlivých exilových protikomunistických reprezentácií potom, čo ich dovtedajšie aktivity boli vyhodnotené ako neadekvátne vynaloženým prostriedkom a energii, ale aj s ohľadom na zmenenú klímu Studenej vojny, ktorá mala za sebou svoje prvé radikálne obdobie. Združenie väčšinou zasadalo paralelne so zasadaním *Organizácie spojených národov* tak, aby mohlo predkladať OSN svoje podklady a kritiky sovietskej politiky voči komunizmu „porobenej“ Európe. Podobne napr. predkladali tiež požiadavky prerokovania otázky politickej a národnej slobody krajín strednej a východnej Európy na zasadnutiach štyroch povojnových veľmocí (USA, Veľkej Británie, Francúzska a ZSSR).

K vyššie spomínaným strešným organizáciám protikomunistického odboja v USA, resp. celkovo na Západe, v roku 1951 pribudla nová, veľmi efektívna báza idelologicko-informačného podkopávania komunistických režimov – **Rádio Slobodná Európa** (Radio Free Europe – RFE). Jednotlivé exilové reprezentácie, najmä československá (vzhľadom k možnosti inštalovať vysielač relatívne blízko československých hraníc), upozorňovali na nutnosť takejto formy komunikácie s krajinami za Železnou oponou už dlhšie. Americkej strane sa napokon všetky právne, finančné a materiálne predpoklady podarilo na jar 1951 úspešne zabezpečiť a Rádio Slobodná Európa sa stalo postupne najmasovejším, resp. najdôležitejším prostriedkom ovplyvňovania protikomunistických nálad v komunistickom bloku. Jeho vysielenie však už Američania pragmaticky nenechali iba na politikov exilových reprezentácií, aby nevznikli

nové trecie plochy, ktoré by jeho akcieschopnosť komplikovali. Prioritne a profesionálne ho riadili americké orgány. Síce ešte prenechávali priestor aj pre vystúpenia exilových politikov, ale prioritne si vybrali iba tých, ktorí dokázali kvalitne redakčne a publicisticky pracovať v zmysle efektívneho oslovenia obyvateľstva za Železnou oponou, a nie v snahe favorizovania svojej politickej skupiny či idey. Československému vysielaniu RFE tak dominoval „československý“ (čiže vychádzajúci z idey spoločného štátu Čechov a Slovákov), demokratický (navazujúci na predvojnovú prvú republiku) a stredopravý (postavený na platforme exilovej Rady slobodného Československa) obsah.

Význam takéhoto prostriedku, akým sa Rádio Slobodná Európa stalo, ktoré dokázalo pokryť veľké územie Československa a na rozdiel od exilových tlačovín či kuriérov bolo „nepostihnuteľné“ komunistickými orgánmi, bol neporovnateľne väčší, ako všetky dovtedajšie aktivity exilu vzhľadom k domovu. Mal neoceniteľné zásluhy najmä na ideologickej diverzii, nahľadávajúc piliere základných komunistických tvrdení o vlastnom režime, ceste komunistov k moci či o „zlách“ kapitalistického sveta. Rádiové vysielanie zo slobodného Západu na Východ sa stále hlavne účinným nástrojom demaskovania domácej komunistickej propagandy, ktorá masírovala myslenie svojich občanov tak, aby opovrhovali predošlou demokraciou, Západom i samotným exilom. Na druhej strane však antikomunistická propaganda RFE voči totalitnému Československu narážala až do roku 1968 na vážny hendikep, ktorou boli nevelké priame skúsenosti obyvateľstva s negatívnou politikou ZSSR. Niekoľko tisíc deportovaných v tomto územia do Sovietskeho zväzu krátko po prechode frontu v roku 1945 nemalo šancu nabúrať v Československu všeobecný a štátnou mocou všade prízvukovaný pozitívny až heroizovaný obraz Červenej armády ako osloboditeľky a Sovietskeho zväzu ako mierotvorcu. Tento monopolizovaný oficiálny obraz Stalina, Moskvy a komunistických režimov mohlo v širšej miere nabúrať iba vhodné rádiové vysielanie (neskôr aj *Hlas Ameriky*), ktoré odhalovalo sovietske zločiny v krajinám svojho bloku.

A v neposlednom rade, pokiaľ ide o arzenál prostriedkov a metód používaných exilom či Západom v protikomunistickom ťažení, nemožno zabúdať ani na rozšírenú, ale roztrieštenú a ani zďaleka jednotne koordinovanú snahu spravodajsky infiltrovať komunistický režim v Československu. Cieľom takýchto aktivít, podobne ako v nedávnej druhej svetovej vojne, bolo prinášať exilovej reprezentácii čerstvé, dôležité a strategické informácie z domova, využívať ich ako „výmenný artikel“ vo vzťahu k túorským hostiteľským štátom a ich štátnym a spravodajským orgánom a naopak spätne ovplyvňovať protikomunistický odboj doma. Aj táto pôvodná idea

2.2 Personálne a organizačné zabezpečenie

však narážala na množstvo protív. Neexistovalo jednotné riadiace spravodajské centrum, ako tomu bolo v druhovojnovom prípade u II. oddelenia exilového Ministerstva národnej obrany v Londýne. V exile totiž nebola jednoznačná autorita ako bol v druhej vojne exprezident Beneš, ktorej by sa ostatní bez väčšieho váhania podriaďovali. Aj keď niekdajší vedúci činitelia vojenského a spravodajského odboja v londýnskom exile, generáli Ingr a Moravec, vytvorili aj po roku 1948 na Západe okolo seba spravodajskú skupinu, nimi získané informácie už nemali tak jednoznačného adresáta ako v prípade exilového prezidenta a vlády v rokoch 1940–1944. Často tak spolupracovali najmä s jednotlivými spravodajskými centrálnymi západných krajín (najmä americkou CIC či neskôr CIA, alebo britskou a francúzskou rozvedkou), nevraviac o množstve menších skupín či jednotlivcov rôzneho politického a osobného zamerania, ktorí spravodajsky pracovali pre Západ z rôznych ideologických, osobných i materiálnych pohnútok. Ťažko dnes zistiť, koľkí z približne 4 tisíc organizátorov, kuriérov či ich obyčajných pomocníkov, ktorých sa podarilo Štátnej bezpečnosti „odhaliť“, sa podieľali na spravodajskej činnosti organizovanej politickým exilom, západnými rozvedkami, ľudáckym exilom, pôsobili z vlastnej samostatnej iniciatívy, resp. ich protirežimné aktivity boli políciou iba skonštruované. Faktom však je, že najmä vzhľadom k spoločnej hranici Československa a Západného Nemecka, snaha o masívnu spravodajskú infiltráciu až rôznu diverziu tu určite z oboch strán Železnej opony bola a stovky zo spomínaných „agentov kapitalistického Západu“ bola ovplyvnená či priamo naviazaná na aktivity pofebruárového politického exilu.

2.2 Personálne a organizačné zabezpečenie

Napriek tomu, že všeobecný medzinárodný charakter a vývoj jednotlivých období Studenej vojny bol rozhodujúci pre spôsob existencie, metódy a mieru aktivít jednotlivých politických exilov z krajín východného bloku, druhým podstatným faktorom bola vlastná sila a postavenie týchto exilov. A tu hrala dôležitú úlohu najmä početnosť toho-ktorého exilu, početnosť a pozície krajanov (najmä v USA), schopnosť a možnosti financovania svojich aktivít a v neposlednom rade aj politicko-organizačné „zručnosti“ exilových lídrov. Už letným pohľadom na protikomunistický exil po roku 1945 je jasné, že bol omnoho výraznejší z krajín, ktoré boli postihnuté komunistickými a sovietskymi excesmi už krátko po vojne. Najmä v tých krajinách, kde sa predvojnové reprezentácie nemohli z druhovojnového exilu takmer vôbec vrátiť, resp. boli hneď priamo Sovietmi okupované. To platilo najmä pre pobaltské krajiny a Balkán, ale tiež pre maďarský a poľský exil. Iba v prípade Československa

a čiastočne aj Juhoslávie (s istou výnimkou Chorvátov) prepukli exilové vlny až neskôr, lebo pôvodne nástup komunistického režimu mal širšiu spoločenskú podporu, resp. v československom prípade ovládol krajinu až v roku 1948. Rozdielne bolo tiež zázemie, ktoré poskytovali politickému exilu po roku 1945 krajanovia usadení v západných krajinách. A tu treba zdôrazniť, že československý pofebruárový exil vyrovnával svoj neskorší či menejpočetný príchod na Západ práve tým, že emigrovalo veľké množstvo predstaviteľov predvojnového demokratického i semidemokratického povojnového režimu, ktorí mali významné konexie a boli „dobro zapísaní“ u západných politikov najmä z dôb spoločného boja v rokoch druhej svetovej vojny. Najmä v Spojených štátoch bola početná, niekoľko stotisícová komunita Čechov a Slovákov s množstvom krajanských spolkov, kde nový exil nachádzal významnú podporu a záštitu. Tú bolo potrebné získať najmä preto, lebo československý prevrat nekomunistických politikov značne zaskočil a odchádzali do exilu „narýchlo“ bez predošlého finančného zabezpečenia svojej emigrácie. Jednými z mála zdrojov v zahraničí bola potenciálna finančná podpora od Baťovho konzorcia a v prípade slovenských demokratov mal v zahraničí finančné aktíva napr. národohospodár **Rudolf Frašťacký**.

Za prvé mesiace nového režimu (do júla 1948) utieklo z Československa asi 10 tisíc osôb. V nasledujúcich mesiacoch tento prívál postupne slabol, ale aj tak sa odhaduje, že do polovice 50. rokov môžeme hovoriť už o viac ako 40 tisícoch emigrantoch na Západ. Z nich bolo až 48 bývalých ministrov, povereníkov a poslancov a 31 diplomatov. Viaceré reálne odhady celkového počtu utečencov z Československa v prvých cca 2 rokoch po februárovom prevrate vravia o približne 20 až 25 tisícoch. Samozrejme, že medzi desaťtisícami utečencov na Západ po februári 1948 tvoria Slováci niekoľkotisícovú komunitu, ktorá bola určite menšia ako relatívna početnosť Slovákov na celkovej československej populácii (približne 1/4), ale akýkoľvek bližší odhad by bol príliš špekulatívny. Je však pravdepodobné, že pomerné zastúpenie Slovákov na pofebruárovej emigrácii sa pohybovalo niekde okolo 20% z celkových československých počtov. Na rozdiel ale od samotného počtu Slovákov, ktorí utiekli na Západ až po nastolení komunistickej totality, pôvodne nadpriemerné bolo ich zastúpenie a aktivity pri vytváraní politického exilu. Súviselo to najmä s tým, už v marci 1948 utiekol Jozef Lettrich, ktorý mal medzi exilovými politikmi „služobne“ najvyššie pofebruárové politické postavenie ako predseda Slovenskej národnej rady a Demokratickej strany. Až neskôr, po príchode Petra Zenkla (predseda českých národných socialistov) sa objavila v exile podobne významná postava pofebruárového českého politického tábora.

Keď sa postupne situácia pofebruárovej emigrácie ako tak stabilizovala, začali sa rozbiehať aj prvé politické aktivity exilu v západných krajinách. Pritom logic-

ky do popredia vystupovala otázka vytvorenia československej exilovej centrály, ktorá by oficiálne reprezentovala pofebruárovú protikomunistickú emigráciu či už v očiach západných vládnych alebo spoločenských štruktúr. V prípade pofebruárového exilu sa ako zastrešujúci orgán jeho politických aktivít stala začiatkom roku 1949 **Rada slobodného Československa**. Cesta k jej vzniku však nebola vôbec ľahká a mnohé „pôrodné“ choroby, ktoré dostala táto organizácia „do vienka“, sa z jej činnosťou vliekli ešte dlho po jej vzniku a bol v nich zakódovaný aj jej neskorší, nie príliš slávny koniec.

Jedno z prvých stretnutí osobností pofebruárového československého exilu s americkou zahraničnopolitickou administratívou sa odohralo už 23. marca 1948, keď zástupca riaditeľa európskeho oddelenia Štátneho departmentu Thompson a pracovník stredoeurópskeho odboru Vedeler prijali nedávneho československého veľvyslanca vo Washingtone Juraja Slávika. O mesiac neskôr sa podobného rozhovoru o budúcnosti nového československého politického exilu v USA zúčastnil aj **Fedor Hodža** (syn Milana Hodžu) ako niekdajší generálny tajomník slovenskej Demokratickej strany. Američania oboch československých predstaviteľov hneď skonfrontovali s tvrdou realitou, že nemôžu dúfať v nijakú podporu exilových aktivít smerujúcich k vytvoreniu exilovej vlády, ako tomu bolo počas nedávneho celosvetového vojnového konfliktu. Na druhej strane však Slávika a Hodžu State department ubezpečil, že sa nebudú robiť nijaké obštrukcie ohľadom organizovania pomoci československým utečencom v Nemecku. A podobne „indiferentne“, či skôr nie negatívne, sa stavali americké úrady aj k Hodžovým plánom na organizovanie zastrešujúcej/vrcholnej organizácie československého exilu v USA. Vývoj smerujúci k príprave výraznejšej politickej aktivity a organizácie exilu sa zásadnejšie posunul vpred príchodom Jozefa Lettricha do USA v apríli 1948.

Bolo to už v čase, keď mal pofebruárový exil za sebou prvé rozhovory o potrebe koordinácie s inými podobnými emigrantskými skupinami. Uskutočnili sa 7. apríla 1948 v Londýne a emigranti z viacerých krajín sovietskeho bloku sa na tejto porade dohodli o spolupráci pri aktivitách proti komunistickej moci a za návrat demokracie do svojich krajín. Už zakrátko potom sa Londýn stal aj miestom prvej významnejšej porady československých nekomunistických politikov, ktorí utiekli po februári 1948 z domova a nachádzali sa vo Veľkej Británii. Účastníci tejto aprílovej porady prvý raz definovali zásady a ciele svojej politickej činnosti v emigrácii: boj za nezávislý

demokratický štát Čechov a Slovákov. Rovnako sa zhodli na zvolaní zjazdu bývalých poslancov Ústavodárneho národného zhromaždenia, ktorí sa nachádzali v exile. Vo svojom komuniké z porady uvádzali, že československá demokracia bola vo februári 1948 hrubým spôsobom znásilnená a že nový režim v Československu je iba plodom komunistického puču. Zároveň deklarovali spoločné úsilie o obnovenie politických a osobných slobôd vo vlasti a vyzvali ku spolupráci všetkých, ktorí zostali verní tomuto programu bez ohľadu na politické alebo náboženské presvedčenie.

Avizovaný zjazd bývalých československých nekomunistických poslancov v exile sa napokon uskutočnil už **28. mája 1948 v Caxton Hall** v Londýne, symbolicky iba dva dni pred prvými neslobodnými komunistickými parlamentnými voľbami doma. Jeho organizáciou mali na starosti generálni tajomníci troch povojnových českých nemarxistických strán a za slovenskú DS rovnako jej predfebruárový generálny tajomník Fedor Hodža. V hlavnom komuniké z porad sa opäť potvrdzoval najvyšší záujem v obnovení demokratického režimu v Československu. V prijatej rezolúcii sa neuznávala ani nová ústava, ani zákony prijaté po februárovom prevrate a končila sľubom zhromaždených poslancov, že budú zo všetkých síl pracovať za oslobodenie vlasti od komunizmu.

Kedže studenovojnová realita neozbrojeného konfliktu medzi Východom a Západom nedávala nádej na oficiálnu akceptáciu akejkoľvek organizačnej bázy, ktorá by pripomínala exilové zriadenie v rokoch II. svetovej vojny v Londýne (prezident, vláda, Štátna rada ako kvázi parlament, diplomatické zastúpenia u spojeneckých vlád...), v lete 1948 sa **Jozef Lettrich** a niekdajší československý reprezentant pri Spoločnosti národov, resp. vyslanec vo Francúzsku **Štefan Osuský** rozhodli výst s alternatívnou ofenzívou voči americkým úradom. V **júni 1948** predložili Štátnemu departmentu **memorandum československých politických osobností**, ktoré sa zišli na porade v New Yorku. V texte memoranda analyzovali najmä príčiny komunistizácie Československa a proklamovali svoje politické krédo za návrat demokracie do vlasti. Štefan Osuský zaslal memorandum americkému ministrovi zahraničných vecí Georgovi C. Marshallovi a prediskutoval ho spolu s otázkou vytvorenia exilovej československej politickej centrály s námestníkom ministra Normanom Armourom. Ten uvedené aktivity pochopiteľne podporil a prisľúbil o nich informovať v rozhlase. Zároveň však vystríhal predtým, aby zamýšľaná organizácia mala charakter exilovej vlády, či si činila takéto nároky. Nemal námietok voči akémukoľvek stretávaniu a organizovaniu sa bývalých československých politikov a utečencov v USA, vrátane zabezpečenia komerčnej bankovej pôžičky na tieto aktivity. Oficiálne sa však nemohlo ministerstvo spájať s otvorenou podporou takejto „odbojnej“ exilovej organizácie.

Po odobrení politického pôsobenia emigrantov Štátnym departmentom a oboznámení verejnosti s ich plánmi a základným programom sa mohol naštartovať proces vedúci k utvoreniu Rady slobodného Československa ako vrcholného politického orgánu českého a slovenského pofebruárového exilu. V Rade sa grupovali politici najmä okolo dvoch silných exilových osobností – slovenských demokratov reprezentujúceho Jozefa Letticha a lídra národných socialistov Petra Zenkla. Už v prípravných rokovaníach vyplávali na povrch hneď viaceré **sporné otázky**: postavenie Slovákov a zastúpenie Slovenska vo vedení Rady; princíp politického zastúpenia exkluzívne vyčlenení iba pre reprezentantov povojnových nekomunistických strán, resp. aj pre zástupcov predvojnových strán (agrári, národní demokrati, živnostníci...); zastúpenie osobností mimo politických strán; pravicovo-ľavicové rozpory, vzťahy newyorského vedenia Rady a jej oblastných výborov v európskych metropolách (Paríž, Londýn...) a pod. Napokon sa kompromisom (vynúteným tiež tlakom americkej strany) docielilo ustanovenie Rady, kde v časti jej riadiacich orgánov bolo zachované paritné zastúpenie Slovákov s Čechmi, miešal sa systém dominantného zastúpenia predstavitelov nekomunistických politických strán z rokov 1945–1948 s osobnostným princípom a výberovým zastúpením predvojnových politikov a bola zachovaná relatívna rovnováha medzi Zenklovou a Lettrichovou skupinou, resp. medzi ľavicovou a pravicovou skupinou. Rozhodujúce slovo pri rozhodnutiach mala newjorská centrála, ale značnú mieru autonómie a potenciálnu možnosť ovplyvniť rozhodnutia Rady mali aj oblastné výbory. Po zdĺhavom, komplikovanom a rozpornom vyriešení osobno-organizačných problémov začiatkom roka 1949 tak ostávalo už iba vybrať vhodný dátum, kedy by oficiálne táto zastrešujúca exilová organizácia vznikla. Symbolicky bol preto vybraný 23. február, ako prvé výročie vrcholiacej vládnej krízy roku 1948, v ktorej stratili nekomunistické sily moc, ktorá bola uchvátená komunistami.

Aj keď napokon činnosť Rady obmedzovali meniace sa priority západných štátov, ktorých úsilie sa rozvinulo do mierového spolužitia s Východným blokom, vykonala i tak veľmi veľa práce. Pomohla veľkej mase utečencov z komunistického Československa začať v cudzine nový život. Členovia Rady neskôr hrali dôležitú úlohu pri rozhlasovom vysielaní do Československa (Rádio Svobodná Európa, Hlas Ameriky). Rada zastupovala Československo v Zhromaždení podrobených evrópskych národov, ktoré integrovalo všetky exilové nekomunistické reprezentácie z Východnej Európy. Výrazne sa aktivovala pri spochybňovaní sovietskej nadvlády v strednej a juhovýchodnej Európe a pomáhala čeliť komunistickému ideologickému boju na Západe. Mnohé analýzy situácie v komunistickom Československu boli exilom až výnimočne správne pomenované, čo svedčí o podrobnom sledovaní vývoja vo

vlasti. Na druhej strane však, s odstupom času, už vieme vysloviť súd aj nad prílišnými očakávaniami z americkej činnosti proti komunizmu a naopak z neadekvátneho podceňovania stability komunizmu v Československu. Rada slobodného Československa mala značný podiel na spravodajskej diverzii voči komunistickému režimu a na celkovom udržiavaní protikomunistickej nálady v exile aj v časti českej a slovenskej spoločnosti.

2.3 Vnútorne rozpory a limity odbojových aktivít

Prirodzene, že v mase tisícov utečencov spreď komunistickej diktatúry, vrátane stoviek významnejších i menej významných predfebruárových predstaviteľov demokratických strán sa nachádzalo množstvo záujmových, názorových i osobnostných skupiniek. Pri absencii jednoznačnej politickej autority bolo iba veľmi ťažké prinútiť ich rešpektovať nejakú jednotnú exilovú organizáciu. Veď tá bola v takom či onakom prípade vždy iba účelovou koalíciou rôznorodých, momentálne spolupracujúcich väčších politických skupín a výraznejších jednotlivcov. Niet sa preto čo čudovať, že v realite po celom slobodnom svete roztrúsených exilových komunít či utečeneckých táborov v Nemecku a Rakúsku, pri minimálnej možnosti vzájomných kontaktov a koordinácie, vznikalo väčšie množstvo samostatných exilových politických skupín s vlastnou organizačnou bázou. Odhliadnuc samozrejme od organizácií ľudáckeho režimu, ktoré mali vlastnú líniu protikomunistického odboja, vyznačujúceho sa aj ostrým protičeskoslovenským nádychom (čo vylučovalo akúkoľvek spoluprácu s pročeskoslovensky ladeným exilom, aj v prípade slovenských demokratov), vznikalo aj dosť pročeskoslovenských skupín mimo hlavného rámca Rady slobodného Československa. Tu možno spomenúť v slovenskom prípade napr. **Združenie demokratických Slovákov**, ktoré sa na jeseň 1948 vytvorilo v nemeckých utečeneckých táboroch okolo **Karola Beláka-Bergera**. Táto skupina vydávala aj vlastný cyklostylovaný časopis *Informátor*, v ktorom rovnako ostro vystupovala ako proti slovenským separatistom, tak aj proti snahám českého exilu dostať slovenský exil do podriadeného postavenia. Odkazovali sa najmä na masarykovskú demokraciu a trvali na dôslednom uplatňovaní slovensko-českej rovnoprávnosti a parity. Ale mimo štruktúr Rady svobodného Československa ostávali aj niektorí jednotliví povojnoví slovenskí demokrati, ktorí mali ideovo bližšie skôr umiernenému ľudáctvu ako k unitaristickej československej idey. Tu možno spomenúť napr. bývalého poslanca Demokratickej strany **Emanuela Böhma**, ktorý založil v Londýne *Slovenský demokratický blok*, v ktorom sa pokúšal združiť demokraticky orientovaných emigrantov, ktorí nespolu-

2.3 Vnútrotné rozpory a limity odbojových aktivít

covali s Lettrichom, resp. českou emigráciou, ale zároveň odmietali aj snahy ľudáckej emigrácie bojovať za obnovenie Slovenského štátu. Staval na myšlienke širšej európskej federácie a demokracii amerického alebo francúzskeho typu. Od myšlienky stredoeurópskej federácie neskôr ustúpil a pridal sa k umiernennej ľudáckej emigrácii reprezentovanej Sidorovou Slovenskou národnou radou v zahraničí.

Pofebruárový exil zo Slovenska je voči iným vlnám politickej emigrácie interesantný najmä svojou štruktúrou, politickými cieľmi a limitujúcim prostredím Studenej vojny. Tá nakoniec množstvo jeho slovenských predstaviteľov donútila časom zmieriť sa s patovou situáciou nemennosti „frontu“ medzi Východom a Západom. Otupila rokmi ich počiatočnú aktivitu a entuziazmus. Donútila ich zväčša iba sa integrovať do západnej spoločnosti bez možnosti akokoľvek ovplyvňovať vývoj na Slovensku či aspoň reálnejšie snívať o zmene režimu a návrate domov. Bez ohľadu na to, že väčšina pofebruárovej emigrácie sa rozplynula v cudzom svete a stratila svoj pôvodný politický „ťah“, zanechala pre slovenskú politiku a dejiny až príliš veľa podnetných stimulov, myšlienok, ponaučení a ukážok úspešného i neúspešného vedenia exilových politických i nepolitických aktivít. Udržovala aspoň na Západe demokratickú líniu, ktorá sa opäť vytratila zo Slovenska krátko po vojne nástupom novej komunistickej totality. Jej predstavitelia zostali z trojlístka hlavných slovenských politických skupín 20. storočia – ľudáci, komunisti, demokrati – jediní, ktorí po celý čas svojej existencie a politickej činnosti prebojovali ideu demokracie a slobody. A zostali prirodzene jej hlavnými (a zväčša tiež jedinými) predstaviteľmi aj v nových pomeroch protikomunistického exilu. Na druhej strane museli zvädzať ťažký politický boj za svoje akceptovanie západnými vládami či rovnoprávne postavenie v rámci československého exilu a čelili tiež atakom ľudáckej emigrácie na ich pozície. Bola to situácia neľahká. Napokon však prinieslo ich snaženie do budúcnosti viac pozitív ako negatívnych prvkov.

Úlohy:

Vymenujte hlavnú organizáciu pofebruárového exilu, rok jej vzniku a jej najvýznamnejších slovenských predstaviteľov. Charakterizujte základné ciele pofebruárového exilu a aktivity, ktorými sa mali dosiahnuť. Identifikujte hlavné zahranično-politické a vnútrotné limity protikomunistického exilu.

Použitá a odporúčaná literatúra

Použitá a odporúčaná literatúra

BRANDES, Detlef: *Exil v Londýně 1939–1943. Velká Británie a vlády Československa, Polska a Jugoslávie od počátku války do teheránské konference*. Praha 2003

CINTAVÝ, Pavol (ed.): *Dokumenty o Bielej légii*. Bratislava 1995

ČAPLOVIČ, Miloslav – STANOVÁ, Mária (eds.): *Karpatsko-duklianska operácia – plány, realita, výsledky (1944–2004)*. Bratislava 2005

ČARNOGURSKÝ Pavol: *Svedok čias*. Bratislava 1997

ČELOVSKÝ, Bořivoj: *Uprchlíci po „Vítězném únoru“*. Ostrava 2004

DEJMEK, Jindřich: *Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata. Prezident republiky a vůdce národního odboje (1935–1948)*. Praha 2008

GOŇEC, Vladimír: *Diskuse o česko-slovenském vztahu v Radě svobodného Československa počátkem padesátých let*. In: *Česko-Slovenská historická ročenka, 2004*

GUBA, Ivan – SYRNÝ, Marek a kolektív: *Jozef Lettrich a jeho doba*. Martin 2016

HODŽA, Milan: *Federácia v strednej Európe*. Bratislava 1997

HORÁK, Pavel: *Republika v exilu. Inscenování československé exilové vlády v Londýně za druhé světové války*. Praha 2022

HRUBOŇ, Anton: „Dovidenia Slovensko“. *Evakuácia režimových činníkov a vojenských jednotiek z územia Slovenskej republiky v prvých mesiacoch roku 1945*. In: ŠMIGEL, Michal, TIŠLIAR, Pavol a kolektív: *Migračné procesy Slovenska (1918–1948)*. Banská Bystrica 2014

CHOVAN, Juraj – GRÁCOVÁ, Genovéva – MARUNIAK, Peter (eds.): *Slovenský povojnový exil*. Martin 1998

JABLONICKÝ, Jozef: *Povstanie bez legend*. Bratislava 2024

- JABLONICKÝ, Jozef: *Z ilegality do povstania*. Banská Bystrica 2009
- JÁŠEK, Peter (ed.): *Politický exil z krajín strednej a východnej Európy*. Bratislava 2017
- JEŘÁBEK, Vojtěch: *Českoslovenští uprchlíci ve studené válce*. Brno 2005
- JUNEK, Marek a kol.: *Svobodně! Radio Svobodná Evropa 1951–2011*. Praha 2011
- KAPLAN, Karel: *Pouňorový exil 1948–49*. Liberec 2007
- KMEŤOVÁ, Marianna – SYRNÝ, Marek: Jozef Gabčík : muž, ktorý sa postavil Heydrichovi. In: *Historická revue*, 5/2022
- KŘEN, Jan: *Do emigrace: západní zahraniční odboj 1938–1939*. Praha 1969
- KŘEN, Jan: *V emigraci: západní zahraniční odboj 1939–1940*. Praha 1969
- KUKLÍK Jan – NĚMEČEK, Jan: *Proti Benešovi! Česká a slovenská protibenešovská opozice v Londýně 1939–1945*. Praha 2004
- KUKLÍK, Jan – NEMĚČEK, Jan: *Hodža verzus Beneš*. Praha 1999
- KUKLÍK, Jan: *Londýnský exil a obnova československého státu, 1938–1945*. Praha 1998
- KUKLÍK, Jan: *Vznik Československého národního výboru a prozatímního státního zřízení ČSR v emigraci v letech 1939–1940*. Praha 1996
- KVETKO, Martin – LIČKO, Miroslav J.: *Zborník úvah a osobných spomienok o Slovenskom národnom povstaní*. Toronto 1976
- LETTRICH, Jozef: *Dejiny novodobého Slovenska*. Martin 2012
- LETTRICH, Jozef: *O Slovenskej národnej rade*. Bratislava 1945
- LIČKO, Miroslav John: *Ako chutí cudzina*. Bratislava 1999
- MICHÁLEK, Slavomír: *Diplomat Štefan Osuský*. Bratislava 1999
- MICHÁLEK, Slavomír: *Ján Papánek – politik, diplomat, humanista*. Bratislava 1996
- MÚDRY, Michal: *Milan Hodža v Amerike*. Chicago 1949
- NĚMEČEK, Jan – ŠŤOVÍČEK, Ivan – NOVÁČKOVÁ, Helena – KUKLÍK, Jan (eds.): *Zápisy ze schůzí československé vlády v Londýně, díl 1.–5. (1940–1945)*. Praha, 2008–2016
- NĚMEČEK, Jan (ed.): *Československo-sovětská smlouva 1943*. Praha 2014

Použitá a odporúčaná literatúra

- NĚMEČEK, Jan (ed.): *Od rozpadu Česko-Slovenska do uznání československé prozatímní vlády 1939–1940*. Praha 2002
- NĚMEČEK, Jan (ed.): *Od uznání československé prozatímní vlády do vyhlášení válečného stavu Německu 1940–1941*. Praha 2006
- OSUSKÝ, Štefan: *Beneš and Slovakia*. Middletown 1943
- OTÁHALOVÁ, Libuše – ČERVINKOVÁ, Milada (eds.): *Dokumenty z historie československé politiky 1939–1943*. Praha 1966
- PAŽOUT, Jaroslav (ed.): *Informační boj o Československu/v Československu (1945–1989)*. Praha 2014
- PINCHUK, Vera – SYRNÝ, Marek: *Formovanie československého exilu v rokoch 1939–1940 : Edvard Beneš a vytvorenie dočasnej československej vlády*. In: *Vojnová kronika*, 1/2024
- PREČAN, Vilém: *Slovenské národné povstanie. Dokumenty*. Bratislava 1965
- RÁKOŠ, Elo: *Slovenské národné orgány v dokumentoch*. Bratislava 1977
- RAŠKA, Francis D.: *Opuštění bojovníci. Historie Rady svobodného Československa*. Praha 2009
- RYCHLÍK, Jan: *Zápisky Jána Lichnera z väzenia*. In: *Historický časopis*, 1/1998
- SYRNÝ, Marek – ARPÁŠ, Róbert: *Opozícia, odboj a Slovenské národné povstanie*. In: *Slovenská republika 1939–1945*. Bratislava 2015
- SYRNÝ, Marek – ŠMIGEL, Michal (eds.): *Sovietsky zväz a stredná Európa v 30. – 40. rokoch 20. storočia*. Banská Bystrica 2023
- SYRNÝ, Marek: *Počiatky slovenského pofebruárového exilu v roku 1948*. In: *Ve službách česko-slovenského porozumění/porozumenia*. Praha 2016
- SYRNÝ, Marek: *Pofebruárový československý odboj a jeho plány protikomunistického odboja do roku 1953. K identifikácii protikomunistického odboja : slovenský aspekt v medzinárodnom kontexte*. Banská Bystrica 2017
- SYRNÝ, Marek: *Politický exil zo Slovenska po februári 1948 v československom a východoeurópskom kontexte Studenej vojny*. Turany 2021
- SYRNÝ, Marek: *Politicky motivovaná emigrácia zo Slovenska po roku 1945*. In: *Utečenci na Slovensku*. Banská Bystrica 2024

- SYRNÝ, Marek: Slovenská otázka v občiansko-demokratickom odboji na Slovensku v rokoch 1939–1945. In: *Slovenská republika 1939–1945 očami mladých historikov IV*. Banská Bystrica 2005
- SYRNÝ, Marek: *Slovenské dejiny : 20. storočie. 1. diel, (1900–1945)*. Banská Bystrica 2016
- SYRNÝ, Marek: *Slovenskí komunisti v rokoch 1939–1944*. Banská Bystrica 2013
- ŠPETKO, Jozef: *Slovenská politická emigrácia v 20. storočí*. Praha 1994
- TÁBORSKÝ, Edvard: *Prezident Beneš mezi Západem a Východem*. Praha 1993
- TOMEK, Prokop: *Na frontě studené války*. Praha 2009
- URSÍNÝ, Ján: *Z môjho života*. Martin 2000
- VONDRÁŠEK, Václav – PEŠEK, Jan: *Slovenský poválečný exil a jeho aktivity 1945–1970*. Bratislava 2011

Názov: Politicky motivovaná emigrácia zo Slovenska
v období druhej svetovej vojny a po roku 1945

Autor: doc. PhDr. Marek Syrný, PhD.

Recenzenti: Dr.h.c. doc. PaedDr. Karol Janas, PhD., univ. prof.
PhDr. Marian Uhrin, PhD.

Grafická úprava: Ivan Kocák

Rozsah: 75 strán

Vydanie: prvé

Formát: B5

Vydavateľ: Belianum. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici

Rok vydania: 2025

online publikácia

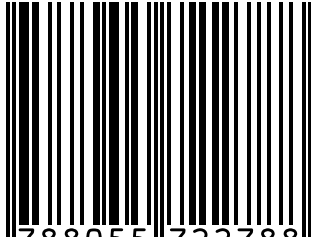
ISBN 978-80-557-2278-8

EAN 9788055722788

<https://doi.org/10.24040/2025.9788055722788>

 BELIANUM

ISBN 978-80-557-2278-8

9 788055 722788